

Lietuvos laisvinimo veikla XX a. penktajame dešimtmetyje Vakaruose: Amerikos lietuvių taryba 1940–1950 m.

Šio straipsnio tikslas – parodyti Lietuvos laisvinimo veiklos Vakaruose užuomazgas, kilimą ir plėtotę penktajame dešimtmetyje. Straipsnyje atskleidžiama JAV įsikūrusios senosios lietuvių išeivijos politinės organizacijos – Amerikos lietuvių tarybos (ALT) ir Vokietijoje atsikūrusio Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto (VLIK'o) veikla. Be to, nušviečiamas lietuvių karo pabėgėlių – politinių tremtinių organizavimas į Lietuvių tremtinių bendruomenę (LTB), aptariamasi idėjos kurti Pasaulio lietuvių bendruomenę (PLB), pabrėžiant ryžtą atkovoti Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę. Taip pat parodomas ALT ir VLIK'o pastangos bendradarbiauti Lietuvos vadavimo veikloje. Straipsnis pateiktas dviem dalimis – pirmoji apima ALT, jos organizavimosi ir bendradarbiavimo su kitomis organizacijomis apraiškas, antroji – VLIK'o, lietuvių išeivijos organizacijos, kūrimąsi.

IVADAS

XX a. penktasis dešimtmetis Europoje prasidėjo jau įsigalėjus Molotovo–Ribbentropo paktui ir vykstant Antrojo pasaulinio karo veiksams. Sovietų Sąjunga, dar ir sulaužydama su Lietuvos Respublika sudarytas sutartis, ėmėsi ardyti užimtos valstybės nepriklausomybės ženklus. Paneigiant demokratijos principus, buvo sudaroma marionetinė

vyriausybė, „kuri maskavo komunistų įsiviešpatavimą ir pasirengimą šalies aneksijai“¹. Nors paskirtasis kvislingas Justas Paleckis ir jo vadinamoji liaudies vyriausybė prisiekė 1938 m. Konstitucijai ir pasižadėjo ginti nepriklausomybę, netrukus išaiškėjo, kas slypi už šių deklaracijų. Lietuvoje besiklostančią padėtį nuo pat 1940 m. birželio įvykių akylai stebėjo gausi lietuvių išeivija Jungtinėse Amerikos Valstijose. Ji ne tik stebėjo, bet ryžosi vienyti Lietuvos laisvinimo akcijai. Jau 1940 m. liepos pradžioje JAV lietuvių išeiviai sakė: „Mes patys privalome susiorganizuoti į galingą jėgą vaduoti Lietuvą iš komunistų jungo“². Netrukus, tą pačių metų rugpjūčio mėn., JAV lietuviai, sujungę svarbiausias politines grupes, įsteigė Lietuvai gelbėti tarybą (toliau – LGT), kuri, 1941 m. gegužės mėn. pakeitusi pavadinimą į Amerikos lietuvių tarybą, tęsė Lietuvos laisvinamąją veiklą Amerikoje.

Tuo metu Lietuvoje dar labiau išryškėjo sovietizavimo požymiai. Po forsotų rinkimų į vadinamąją Liaudies seimą pastarasis, neturėdamas lietuvių tautos įgaliojimo panaikinti Lietuvos valstybingumą, „prašėsi“ į SSRS sudėti³. 1940 m. lapkričio mėn. Lietuvos laisvinimo židinys įsikūrė ir Europoje – Berlyne buvo įsteigtas Lietuvių aktyvistų frontas (toliau – LAF), kuris tiesiogiai kūrė veiklą į okupuotą kraštą, ten pagrindyje kūrėsi būreliai ir organizacijos. Įsigalėjus na-

cių okupacijai ir išryškėjus jos padariniams, Lietuvoje steigėsi neginkluoto pasipriešinimo organizacijos. Jos iš pradžių buvo susivienijusios į du politinės veiklos centrus – Tautos tarybą (toliau – TT) ir Vyriausią lietuvių komitetą (toliau – VLIK). 1943 m. pabaigoje šios organizacijos susijungė į Vyriausiąją Lietuvos išlaisvinimo komitetą. Gresiant sovietų reokupacijai, VLIK'as Vakaruose įsteigė užsienio delegatūrą, kurios pagrindu 1945 m. Viurcburge atsikūrė ir pati organizacija. VLIK'as, atstovaudamas pagrindinėms Lietuvos politinėms partijoms, atitiko seimo sąrangą. 1946 m. liepos mėn. pasitarime su Lietuvos diplomatinės tarnybos (toliau – LDT) atstovais VLIK'as įsteigė Vykdomąją tarybą (toliau – VT), Lietuvos vyriausybės egzilyje prototipą.

Tarptautiniu mastu atrodė palanki padėtis laisvinti Lietuvą, kartu ir kitas dvi Baltijos valstybes. JAV iš karto po 1940 m. birželio įvykių Baltijos šalyse deklaravo, kad nepripažįsta sovietų įvykdytos šių šalių aneksijos. Tokia tvirta pozicija ir kitas Vakarų demokratines šalis skatino laikytis panašių nuostatų. Baltijos kraštų laisvinimo veiklos dvasią dar labiau stiprino Atlanto charta, kurią 1941 m. rugpjūčio 14 d. pasirašė Franklinas D. Rooseveltas ir Winstonas Churchillis. Jos trečiajame straipsnyje buvo teigiama, kad Vakarų demokratija „respektuoja visų tautų teisę pasirinkti tokią valdžios formą, kokioje jos trokšta gyventi; jie nori, kad būtų sugrąžintos suvereninės teisės ir laisvos valdžios reiškimas tiems, iš kurių tai jėga buvo atimta“⁴. Antrajame pasauliniame kare susiformavus sąjungininkių prieš nacių Vokietiją blokui, vykusiuose jų susitikimuose Teherane (1943 m.) ir Jaltaje (1945 m.) buvo aptariami ir Rytų Europos reikalai, svarstomi Vokietijos ateities klausimai. Tačiau Baltijos šalių pripažinimo SSRS klausimas buvo atidėtas, tai palikta spręsti Taikos konferencijai⁵. 1942 m. sausio 1 d. Vašingtone JAV, Didžioji Britanija ir SSRS pasirašė

Jungtinių Tautų Organizacijos deklaraciją, kurios pagrindą sudarė Atlanto charta. Tai lėmė, jog 1945 m. buvo sukurta pasaulinė Jungtinių Tautų Organizacija (toliau – JTO), ir Lietuvos laisvinimo veiklai taip pat teikė vilčių, nes tikėta, jog sprendžiant nepriklausomybės atkūrimo klausimą bus taikomi tarptautiniuose dokumentuose skelbiami principai. Tačiau SSRS, turėjusi veto teisę, sėkmingai įgyvendindavo savo siekius.

Antrojo pasaulinio karo metais ir pokariu beveik iki penktojo dešimtmečio pabaigos Lietuvos laisvinimo veiklą komplikavo dar ir ta aplinkybė, kad JAV, būdama karo sąjungininke su SSRS, taikstėsi su pastarosios imperialistiniais siekiais. Tik baigiantis XX a. penktajam dešimtmečiui, prezidentu tapus Harry'ui S. Trumanui, JAV pozicija SSRS atžvilgiu tapo griežtesnė. Jau 1948 m. buvo deklaruojama: „Amerikos tikslas tebėra prilaikyti Rusiją, turint santykių su ja, tuo tarpu iš naujo sudarant pasaulio jėgos pusiausvyrą, kuri privers rusus ateiti į taikos derybas“⁶. Tuomet JAV formavosi vadinamoji *containment*, arba sulaikymo, politika, kuri teikė naujų vilčių ir Lietuvos laisvinimo veiklai.

Dar vienas nagrinėjamojo laikotarpio išskirtinis požymis – dešimtys tūkstančių lietuvių, pasitraukusių iš tėvynės artėjant antrajai sovietų okupacijai ir atsidūrusių Vakarų Europoje. Jų gretas dar papildė lietuviai, kurie buvo nacių priverstinai išvežti į Vokietiją. Visai šiai lietuvių tautos daliai įvardyti vartojamos sąvokos „karo pabėgėlis“, „tremtinys“, „politinis tremtinys“. Prelatas Mykolas Krupavičius siūlė taiklesnį pavadinimą – „politinė išėvija“. Jis teigė: „Tikrovė – Lietuvos okupacija. Pralaimėję – mes politinė išėvija. Politinė išėvija ne kapitulantai, bet kovotojai su okupantu. Pasikeitė tik kovos metodas, nes tenka kovoti iš pralaimėjusiųjų pozicijų. Tai tikrovė – okupacija ne amžina, bet tik laikinio pobūdžio“⁷. Jie visi organizavosi į lietuvių tremtinių bendruomenę. Ši organizacija sau kėlė kultūrinius, švietimo ir ma-

terialinius uždavinius. Pasitraukusieji į Vakarus lietuviai buvo įkurdinti DP (*displaced persons* – perkeltųjų asmenų) stovyklose, todėl kai kurie istorikai (pavyzdžiui, Juozas Skirius) vartoja terminą „lietuviai DP“. Skiriant naująją išeiviją nuo lietuvių, įsikūrusių Vakaruose XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje, pastarieji įvardijami kaip senoji išeivija. Autorius, norėdamas apibūdinti visus patriotiškai nusiteikusius lietuvius, gyvenančius Vakaruose ir įsitraukusius į politinę veiklą, t. y. tuos, kurie palankiai žvelgė į Lietuvos valstybės nepriklausomybės ir laisvės reikalus, juos pavadino „laisvąja lietuvią“.

Nors pastaruoju metu atsirado naujų su šia sritimi susijusių tyrimų, tačiau tai pirmas mėginimas viename darbe aprėpti pagrindinių Lietuvos laisvinimo procese dalyvavusių organizacijų – ALT, VLIK'o ir PLB veiklą. Straipsnyje remiamasi dokumentais, saugomais Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA). Tai Lietuvai perduoti jos pasiuntinybių egzilyje, veikusių Didžiojoje Britanijoje ir JAV, fondai (f. 648, 656, 658). Šiuos fondus sudaro LDT susirašinėjimo su ALT, VLIK'u ir PLB dokumentai ar jų kopijos bei Lietuvių Amerikoje informacinio centro (toliau – LAIC) žinių santraukos. Taip pat remiamasi pastaruoju metu pasirodžiusiais su nagrinėjama tema susijusiais dokumentų rinkiniais ir apybraižomis, išeivijos ir Lietuvos spauda. Tai Algimanto Liekio tęstinio leidinio „Nenugalėtoji Lietuva“ šeštasis tomas⁸, kuriame aptariama Lietuvių tremtinių bendruomenės Vakarų Europoje veikla 1944–1955 m. Leidinyje skelbiama gausi archyvinė medžiaga, saugoma Pasaulio lietuvių archyve (JAV, Čikaga) ir Amerikos lietuvių kultūros archyve (JAV, Putnamas), taip pat daug dokumentų, nušviečiančių VLIK'o veiklą ir LTB bei PLB formavimąsi. Kitas to paties autoriaus leidinys, kuriuo remiamasi straipsnyje, – „Lietuvis Amerikoje“, priklausęs serijai „Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas“⁹. Leidinyje daug vietos skiriama

nagrinėjamojo laikotarpio išeivijos organizacijoms – ALT, VLIK'ui ir PLB.

Artėjant ALT šešiasdešimtmečiui buvo išleistas Juozo Skiriaus ir Jono Račkausko veikalas „Amerikos lietuvių tarybos kūrimosi 1939–1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje“¹⁰. Jame skelbiami Lituanistikos tyrimų ir studijų centre (Čikaga) saugomi dokumentai ir išeivijos spaudos straipsniai, nušviečiantys ALT ištakas ir kūrimąsi. Be to, šiam leidiniui J. Skirius parašė analitinį įvadą ta tema. Kitame leidinyje „Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais“ J. Skirius aptarė vieną minimos organizacijos veiklos aspektų – pasiektą JAV valdžios palankų sprendimą dėl emigracijos kvotų, kurios buvo naudingos lietuviams karo pabėgėliams – politiniams tremtiniais. Leidinio pirmojoje dalyje yra studija, kurioje atskleidžiama ALT kaip savotiško tarpininko tarp DP Vokietijoje ir JAV valdžios veikla, o antrojoje dalyje pateikiami priedai – dokumentai ir spaudos straipsniai¹¹. Dar vienas leidinys, šiam straipsniui panaudotas kaip šaltinis, tai „VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berne ir Paryžiaus konferencijų protokolai“¹². Šiame dokumentų rinkinyje su plačia Daivos Dapkutės įžanga ištiesai pateikiamos minėtų konferencijų protokolų kopijos, gautos iš ilgamečio VLIK'o pirmininko M. Krupavičiaus asmeninio archyvo. Kaip šaltinis naudoti Vaclovo Sidzikausko memuarai „Lietuvos diplomatinės tarnybos paraštėje“¹³, kuriuose atsiskleidžia penktojo dešimtmečio VLIK'o ir VT organizavimosi ypatybės.

Tikslinant kai kuriuos nagrinėjamojo laikotarpio LDT ir VLIK'o bendradarbiavimo epizodus, buvo naudinga Lauryno Jonušausko studija „Likimo vedami“¹⁴. PLB kūrimosi ištakos nagrinėjamuoju laikotarpiu fragmentiškai aptartos knygoje „Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003“¹⁵. Vertingų dokumentų, papildančių politinių organizacijų veiklos aspektus, pateikiama pastaraisiais metais pasirodžiusiose knygose, skirtose asme-

nybėms. Tai Gedimino Ilgūno „Steponas Kairys“, Jono Aničo „Alena ir Mykolas Deveniai“¹⁶. Bendrų žinių apie „politinę emigraciją“ 1944–1950 m. randame Alfonso Eidinto istorijos apybraižoje „Lietuvių kolumbai“¹⁷.

Lietuvių išeivijos istoriografijoje atskirą grupę sudaro iki 1990 m. Vakaruose išleistos monografijos ir straipsniai. Pirmiausia tai Petro Maldeikio studija „Mykolas Krupavičius“¹⁸, kurioje išryškinami vienos svarbiausių Lietuvos laisvinimo organizacijų – VLIK'o kūrimosi, reformų, konsolidavimo momentai, atskleidžiama PLB steigimo idėja. Knyga „Lietuva ir VLIK'as“¹⁹, skirta organizacijos keturiasdešimtmečiui, – apžvalginis veikalas, leidžiantis patikslinti VLIK'o nuveiktus darbus. Kita proginė knyga, skirta ALT veiklos trisdešimtmečiui, tai Leonardo Šimučio veikalas „Amerikos Lietuvių Taryba“²⁰. Šio memuarinio pobūdžio leidinio prieduose publikuojami dokumentai, atspindintys svarbius ALT veiklos momentus. Nagrinėjamai temai reikšmingi VLIK'o, ALT ir kitų organizacijų veikėjų duoti interviu spaudai²¹.

ALT: PRIE LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS SARGYBOS IŠTAKŲ

1940 m. vasaros įvykiai Lietuvoje ir juos lydėjusi sovietų okupacija lietuvių išeivius paskatino aktyviai politinei veiklai, nors ir anksčiau būta mėginimų organizuotis. Kaip rodo archyviniai dokumentai, kai nacių Vokietija nuo Lietuvos atplėšė Klaipėdos kraštą, JAV lietuviai Niujorke jau 1939 m. kovo 22 d. jungėsi į Amerikos lietuvių tarybą protestuodami prieš tokią atvirą agresiją²², tačiau tai buvo lokalus ir epizodinis veiksmas.

Vos prasidėjus Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos valstybių sovietinei okupacijai, 1940 m. birželio 15 d. Čikagoje L. Šimutis, Amerikos lietuvių Rymo katalikų susivieni-

jimo (toliau – ALRKS) pirmininkas ir Amerikos lietuvių Rymo katalikų federacijos (toliau – ALRKF) sekretorius, sukvietė lietuvių veikėjų pasitarimą. Buvo sudaryta komisija, turėjusi parengti griežtą protesto telegramą dėl sovietų agresijos Baltijos šalyse ir ją įteikti JAV valstybės sekretoriui Cordellui Hullui²³. Ši komisija (dr. Steponas Biežis, dr. Antanas Rakauskas, juristas Kazys Česnulis ir L. Šimutis) kūrė ir tolesnės veiklos stojant į Lietuvos nepriklausomybės sargybą gaires. Pirmiausia ALRKF priimtuose dokumentuose buvo keliama mintis steigti bendrą Lietuvos reikalų gynimo tarybą. Dar 1940 m. liepos pradžioje ši katalikiškos krypties organizacija visoms partinėms srovėms ar ideologinėms grupėms, kovojančioms dėl Lietuvos nepriklausomybės, pasiūlė rasti „bendrą kelią dirbti bendrajam tikslui“. Kartu pabrėžta, kad „Maskvai pasidavę lietuviai komunistai ir visi jų simpatikai visiškai atskiriami iš lietuvių visuomenės“²⁴. Vadinasi, buvo nubrėžta aiški takoskyra, skirianti pačius kairiausius lietuvius, kurie dabar buvo laikomi ne tik ideologiniais priešais, bet ir „Lietuvos ir lietuvių tautos priešais“. Tokią griežtą poziciją lėmė Amerikos komunistų partijos lietuvių skyriaus vieši pagyrimai sovietų okupacijai Lietuvoje.

Netrukus, 1940 m. liepos 23 d., buvo suaukta JAV valstybės sekretoriaus pareigas einančio Sumnerio Welleso pareiškimo, išreiškiančio oficialią poziciją dėl įvykių Baltijos valstybėse. Pareiškimas pradedamas tokiais žodžiais: „Paskutinėmis keliomis dienomis blogi įvykiai, kurių įtakoje trijų mažų Baltijos respublikų – Estijos, Latvijos ir Lietuvos politinė nepriklausomybė ir teritorinė nekeičiamybė sąmoningai siekiama sunaikinti vieno jų daug galingesnio kaimyno, eina prie savo galo“. Toliau išdėstomi bendrieji politikos principai: „Jungtinių Valstijų žmonės priešinas grobuoniškiems veiksams, nežiūrint ar jie yra padaromi nenaudojant jėgą arba grasinimu jėga. Jie taip pat priešinas bet kokiai

kitai formai, nors ir galingos valstybės“. Tuo remiantis išreiškiamas patikėjimas, jog „Jungtinės Valstijos ir toliau laikysis šių principų, nes Amerikos žmonės įsitikinę, kad išminties, teisingumo ir teisės – kitais žodžiais, moderniosios civilizacijos pagrindų – išlaikymas yra neįmanomas, kol doktrina, kurioje slypi šie principai, netvarko santykių tarp tautų“²⁵. Dar iki bendros laisvinimo organizacijos įkūrimo JAV lietuviai spėjo išreikšti tvirtą poziciją dėl Lietuvos sovietinimo, ypač tada, kai buvo paskelbta apie rinkimus į vadinamąjį Liaudies seimą. Liepos 11 d. Niujorko lietuviai, susivieniję į gynimo komitetą, protesto telegrama kreipėsi į J. Paleckį: „Jei esate valdžia, sustabdykit sekmadienio tragikomediją. Maskvos skirtos valdžios nepripažinsim niekados“²⁶. Tuo tarpu čikagiečiai lietuviai, Liaudies seimo veiksmus vertindami kaip „priešlietuvišką ir priešvalstybinį žygį“, liepos 22 d. paskelbė protesto pareiškimą²⁷. JAV lietuviai, pakilę į Lietuvos nepriklausomybės sargybą ir sulaukę palankaus oficialiosios valdžios pareiškimo, 1940 m. rugpjūčio 9–10 d. vykusiam ALRKF suvažiavime išgirdo apie steigiamą bendrą centrą – Lietuvai gelbėti tarybą (LGT). Šis Pitsburge sušauktas suvažiavimas priimtoje rezoliucijoje pakvietė „į vieningą darbą ir ryžtingą kovą už Lietuvos nepriklausomybę ir tautos gyvybę visas tas lietuvių grupes, organizacijas, kurios šiame mūsų tautos sukrėtime pasiliko lietuvių tautai ištikimos“²⁸. Steigiamą LGT pabrėžė, kad „bendroji taryba ar centre bus dirbami tik tie darbai, kurie turės aiškų ryšį su darbais ir kovomis už laisvą ir nepriklausomą Lietuvą“. Vadinasi, nebus kišamasi į kitus įeinančių į bendrą centrą grupių vidaus reikalus.

Reikšdamas požiūrį į naująją lietuvių organizacijų darinį, Lietuvos Respublikos ministras-pasiuntinys Vašingtone Povilas Žadeikis rašė: „Lietuvai gelbėti tarybos sudarymas Amerikoje yra tinkamiausias ir realus Amerikos lietuvių protestas ir atsakymas Lietuvos

okupantams“²⁹. LGT užsibrėžė palaikyti glaudžius ryšius su užsienyje veikiančia nepriklausomos Lietuvos vyriausybe arba jos reprezentantais. Po iniciatorių katalikų derybų su sandariečių ir tautininkų grupių atstovais buvo sudaryta Centro valdyba, kurios pirminku tapo L. Šimutis, sekretoriumi – tautininkas Kazys Karpis³⁰. Veiklos planuose buvo numatyta: užmegzti ryšius su JAV valdžios institucijomis; palaikyti santykius „su laisvės ir nepriklausomybės siekiančia Lietuvos visuomene“; rengti memorandumus ir pareiškimus, informuojant JAV ir užsienio spaudą apie Lietuvą ir jos laisvinimo labui nuveiktus darbus; skelbti šią medžiagą ir lietuvių spaudoje³¹.

Netrukus prie LGT jungėsi ir socialistai, pareikšdami: „Mes labai susilpnintume savo poziciją, jeigu nepasisakytume, kad stojame už nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą“³². Tokiam apsisprendimui, o ir apskritai visam JAV lietuvių vienijimuisi, įtakos turėjo diplomato P. Žadeikio pozicija: „Lietuvos nepriklausomybės vadavimo idėja daug laimėtų, jeigu Amerikos lietuvių trys didžiausiosios srovės sudarytų bendrą Tarybą sutartiniais žygiais atlikti [...], nepriklausomybės gelbėjimo idėja daug nukentėtų, jei srovės nerastų reikalo bendrai dirbti“³³.

Tolesniam JAV lietuvių bendro politinio darinio stiprėjimui turėjo įtakos LGT delegacijos priėmimas Vašingtone Baltuosiuose rūmuose. 1940 m. spalio 15 d. lietuvių katalikų, socialistų ir tautininkų atstovus, vadovaujamus L. Šimučio, priėmė prezidentas F. D. Rooseveltas. Įteiktame LGT memorandume išreikštas pasitenkinimas JAV valstybės departamento 1940 m. liepos 23 d. pareiškimu dėl Baltijos šalių okupacijos ir pažymima, kad JAV prezidentas esąs teisingumo pusėje, tai „įžiebs Lietuvos viltį užimti jos vietą tarp laisvų Žemės tautų“³⁴. Tuomet atsakomajame žodyje F. D. Rooseveltas kalbėjo: „Lietuva nepriklausomybės neprarado – Lietuvos nepriklausomybė tik laikinai

pertraukta (suspenduota). Ateis laikas, ir Lietuva vėl bus laisva. Tai atsitiks gal greičiau, negu jūs galite tikėtis³⁵. Toks JAV prezidento patikinimas sužadino lietuvių pasitikėjimą savo jėgomis ir paskatino jungtis į Lietuvos laisvinimo procesą, kuris, jiems rodėsi, truksias neilgai. Neatsitiktinai po šio susitikimo LGT paskelbė pareiškimą, kuriame pasiryžo „dirbti, kurti ir kovoti visomis teisėtomis priemonėmis, kad Lietuva vėl taptų laisva, nepriklausoma valstybe“. Ten pat pabrėžiama, kad atkurtoji Lietuva bus demokratinė, „atsteigta 1918 m. vasario 16 d. deklaracijos Vilniuje nužymėtais dėsniais“. Kartu LGT pakvietė dalyvauti politinėje veikloje tas JAV lietuvių organizacijas, „kurios aiškiai stovi už laisvą ir nepriklausomą Lietuvą ir derins išeivijos visuomenės tautinę veiklą Lietuvos nepriklausomybę atsteigti“³⁶. Be to, dokumente skatinta Europoje siekiant šio tikslo įsteigti „Lietuvos vyriausiąjį komitetą“ ir jam pažadėta visokeriopa parama.

Po šio susitikimo padidėjo LGT sudarančių susivienijimų būrys – prie ALRKF prisijungusių Amerikos lietuvių sandaros (toliau – ALS), Amerikos lietuvių tautinės sąjungos (toliau – ALTS) ir Amerikos lietuvių socialdemokratų sąjungos (toliau – ALSS) dabar jungėsi dar du susivienijimai – ALRKS ir Susivienijimas lietuvių Amerikoje (toliau – SLA). Taip buvo įgyvendintas sumanymas sudaryti visos šalies mastu bendrą JAV lietuvių Lietuvos laisvinimo organizaciją. 1941 m. gegužės 15 d. minint Lietuvos steigiamojo seimo sukaktį LGT Centro valdyba nutarė pakeisti organizacijos pavadinimą į Amerikos lietuvių tarybą. Iškilusi ALT tėsė ankstesnės tarybos veiklą ir „Amerikos lietuvių visuomenės daugumos nepalaužiamą pasiryžimą dirbti ir kovoti, kad Lietuva būtų išvaduota iš bolševikinės Rusijos okupacijos ir būtų atsteigta kaip nepriklausoma, demokratinė valstybė jai priklausančiose ribose“. Patvirtindama ankstesnę LGT nuostatą, ALT pabrėžė, jog atkurtos valstybės santvarka bus

„paremta tais demokratybės dėsniais, kurie buvo paskelbti 1918 m. vasario 16 d. deklaracijoje ir buvo inkorporuoti į Lietuvos steigiamojo seimo priimtą Respublikos konstituciją“³⁷. Vadinasi, minint Lietuvos steigiamojo seimo sukaktį, ALT patvirtino siekius išlaisvinto krašto gyvenimą tvarkyti pagal 1922 m. Konstituciją. Be to, Lietuvos laisvinimo veiklą numatyta derinti su Vakarų demokratinėmis jėgomis, kovojančiomis prieš „totalitarines diktatūras“. Šią nuostatą taip pat formavo faktas, kad tuo metu JAV ir Didžioji Britanija nepripažino Baltijos valstybių inkorporavimo į Sovietų Sąjungą.

Dėl neigiamo socialistų ir katalikų požiūrio į Antano Smetonos valdymo metus ALTS nutraukė ryšius su ALT ir 1941 m. birželio 7 d. įsteigė Lietuvai vaduoti sąjungą (toliau – LVS), kuriai ėmė vadovauti į JAV atvykęs prezidentas A. Smetona. Tačiau tragiška jo lemtis 1944 m. sausio 9 d. koregavo naujosios sąjungos veiklą ir tų pačių metų vasario 5–6 d. Niujorke vykęs LVS seimas sudarė Amerikos lietuvių misiją (toliau – ALM)³⁸. Tuomet ši organizacija ėmė rūpintis Lietuvos laisvinimo reikalų propagavimu JAV. Tokiu būdu radosi ALT oponentė, pasiryžusi taip pat siekti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės.

Pradedanti gyvavimą ALT patobulino valdymo sistemą ir išrinko Vykdomąjį komitetą (toliau – VK), susidedantį iš trijų narių: pirmininko L. Šimučio, atstovaujančio katalikiškosioms grupėms, sekretoriaus socialdemokrato Pijaus Grigaičio ir išdininko sandariečio Mykolo Vaidylos. Kilus SSRS ir Vokietijos karui, ALT daug dėmesio skyrė Lietuvos ir lietuvių šelpimo organizavimui. Svarstant politinio pobūdžio klausimus buvo pabrėžiama Lietuvos informacijos biuro steigimo svarba. Šie klausimai vykstant karui ilgai buvo darbotvarkėje.

Po 1941 m. Laikinosios vyriausybės Lietuvoje žlugimo ALT skleidė idėją sudaryti egzilinę vyriausybę. 1941 m. lapkričio 3 d. diplomato P. Žadeikio iniciatyva Čikagoje,

dalyvaujant ALT pirmininkui L. Šimučiui, buvo surengtas susitikimas su A. Smetona. Tada L. Šimutis ir iškėlė egzilinės vyriausybės, kuriai vadovautų A. Smetona, sudarymo idėją. Nors buvęs prezidentas šiam sumanymui pritarė, P. Žadeikis tokiai minčiai prieštaravo³⁹. Kita vertus, po mėnesio (gruodžio 18 d.) Lietuvos pasiuntinys P. Žadeikis šiuo klausimu teiravosi JAV valstybės departamente ir sulaukė atsakymo atidėti tokį sprendimą⁴⁰. 1942 m. kūrėsi pilietinės, tiek JAV lietuvių, tiek amerikiečių, susijusių su Lietuva, organizacijos. Tai – Lietuvos piliečių sąjunga (Lietuvių tautinė taryba), Lietuvos draugų draugija (*American Friends of Lithuania*, toliau – AFL), kurių steigimasi palaikė ALT. Ypač pasižymėjo AFL, įkurta 1942 m. gegužės 13 d. JAV diplomato, rezidavusio Lietuvoje, Oweno J. C. Noreno iniciatyva. Jos tikslai buvo: vesti plačią spaudos kampaniją apie Lietuvą; teikti materialinę ir moralinę paramą Lietuvai ir remti lietuvius pabėgėlius; propaguoti Atlanto chartos principus⁴¹. Apskritai pilietinės organizacijos nemažai prisidėjo prie Lietuvos vardo garsinimo JAV visuomenėje.

Susikūrusiai ALT teko išverti prosovietškai nusiteikusių lietuvių, daugiausia komunistų, skleidžiamus įvairiausius prasimanymus, kuriais siekta diskredituoti šią patriotinę organizaciją. Lietuvos nepriklausomybės priešų poziciją stiprino ir tai, kad JAV, Antrajame pasauliniame kare būdamos SSRS sąjungininkės, palaikė tarpusavio susitarimą. Todėl vykstant karo veiksams iki persilaužimo sąjungininkų naudai ALT veikla buvo akylai stebima specialiųjų tarnybų. Tik 1943 m. JAV susidarė palankesnė vidaus atmosfera ir ALT atsivėrė didesnės veiklos galimybės⁴².

1943 m. rugsėjo 2–3 d. toliau stiprindama bendrą Lietuvos reikalų centrą Pitsburge ALT sušaukė pirmąjį Amerikos lietuvių kongresą. Jame susirinko apie 500 delegatų, atstovaujančių didžiausioms JAV lietuvių kolonijoms. Kongreso priimtuose nutarimuose

buvo atspindėtos svarbiausios ALT veiklos gairės: padėti platinti JAV karo paskolos bonus (išsipareigota suma siekė dešimt milijonų dolerių); organizuoti pašalpą Lietuvos tremtiniais ir nukentėjusiesiems nuo karo. Siekiant šių tikslų, numatyta steigti centrinis Lietuvai šelpti fondas.

Kongrese aptariant politinės krypties darbus buvo pažymėta, kad bus toliau remiami Vakarų demokratinių šalių siekiai kare ir reikalaujama Lietuvai taikyti 1941 m. rugpjūčio 14 d. JAV prezidento (F. D. Roosevelt) ir Didžiosios Britanijos premjero (W. Churchilio) paskelbtą Atlanto chartą. Kaip žinoma, šiame dokumente buvo nustatyti pasaulio sutvarkymo principai pasibaigus karui. Dar kartą patvirtintas JAV lietuvių tikslas – atkurti Lietuvos nepriklausomą demokratinę valstybę⁴³. Plačiau propaguojant Lietuvos reikalus, vėl imta kalbėti apie būtinybę steigti Lietuvos informacijos biurą.

Vos pasibaigus pirmajam Amerikos lietuvių kongresui, pradėta įgyvendinti du svarbiausius įvardytus siekius. Nors Lietuvos šelpimo reikalas „pasirodė esąs labiau komplikotas, nes čia veikimas – ne tikrai suderinti įvairių mūsų grupių veiksmus, bet ir atsižvelgti į tam tikrus įstatymų reikalaujamus formalumus“⁴⁴, tačiau jau 1943 m. spalio 22 d. įvyko šalpos fondų atstovų susirinkimas ir buvo priimtas bendrojo fondo statutas. Juo remdamasis 1944 m. kovo 25 d. įsikūręs Bendras Amerikos lietuvių fondas (toliau – BALF) tapo svarbiausia nuo karo nukentėjusių tautiečių gelbėjimo organizacija, kuri malšino komunistinių grupuočių užmojus užsiimti šalpa. Tais pačiais metais BALF’as (jo pirmininku išrinktas vienas organizatorių prelatas dr. Juozas Končius) buvo patvirtintas JAV tautos karo fondo (*National War Fund*) nariu. Tačiau šios organizacijos 1944 m. rugsėjo 9 d. rašte buvo išdėstyti tam tikri reikalavimai: „Pirma, nevalia parodyti jokio šališkumo dėl Lietuvos politinės ateities; antra, BALF’as privalo noriai perduoti savo fondus Rusų šalpos

fondui ir sovietų valdžiai, jei bus duotas jų užtikrinimas, kad žmonės gaus aukas⁴⁵. Vadinasi, BALF'as, atsisakydamas reikšti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės idėją, turėjo šalintis politinės veiklos*, nors būta mėginimų reikšti politinius samprotavimus apie Lietuvą. Pavyzdžiui, 1945 m. birželio 1 d. Detroite prof. Kazys Pakštas, kalbėdamas BALF'o renginyje, iškėlė „sovietų ir kvislingų suėmimus, žudymus ir trėmimus Lietuvoje nuo 1940 m.“ Tuomet BALF'o vadovybei teko nemažai aiškinti, stengiantis atremti jiems segamą „antisemitinę ir pronacišką etiketę“⁴⁶. Prie BALF'o spartaus iškilimo neabejotinai prisidėjo ir Alenos Devenienės pranešimas, kuriame buvo atskleista lietuvių padėtis Sovietų Sąjungoje ir nacių Vokietijoje. Pranešimas išleistas atskiru leidiniu „Lietuvos tremtinių tragiškas likimas“⁴⁷.

Sėkmingai įgyvendintas ir antrasis sumanymas. 1944 m. birželio 1 d., talkinant iš niujorkiečių sudarytai komisijai, „parengusiai planą ir finansų sąmatą“⁴⁸, buvo atidarytas Lietuvių Amerikoje informacijos centras. Jo vedėju buvo paskirtas advokatas dr. Kostas Jurgėla, informacijos vadovais – plk. Kazys Grinius ir prof. Kazys Pakštas, sekretore – Marytė Kižytė. LAIC pagrindinis uždavinys buvo „informuoti JAV visuomenę apie lietuvių tautos padėtį ir jos kovą, siekiant atsteigti laisvą, nepriklausomą ir demokratinę Lietuvą“⁴⁹. Kartu naujoji institucija turėjo demaskuoti antilietuvišką propagandą. Tam tikslui LAIC numatė anglų kalba leisti periodinius leidinius, kurie skleistų žinias apie tautos padėtį ir jos nuopelnus žmonijos civilizacijai, taip pat ieškoti galimybių prasiskverbti į JAV didžiąją žiniasklaidą ir bendradarbiauti su kitais informaciniais centrais, palankiais Lietuvai. Be to, naujoji institucija, vadovaudamasi ALT nustatytomis veiklos gairėmis, užsibrėžė dalyvauti politinėse akcijose, teik-

ti pagalbą leidžiant politinių organizacijų ir kitokios tematikos leidinius⁵⁰. Jau 1944 m. pasirodė pirmieji LAIC darbai – buvo anglų kalba parengta brošiūra apie rinkimus okupuotoje Lietuvoje į Liaudies seimą, pradėtas leisti periodinis leidinys „Lithuanian bulletin“, o žinių santraukos pasirodydavo net trimis variantais: viešojo pobūdžio (geltonu viršeliu), neviešojo pobūdžio (raudonu viršeliu) ir visuomenės informavimo (mėlynu viršeliu)⁵¹.

ALT, nuosekliai dalyvaudama Lietuvos laisvinimo procese ir naudodamasi didžiųjų valstybių, dalyvaujančių kare prieš nacių Vokietiją, atstovų susitikimais, nepamiršdavo priminti Lietuvos laisvės reikalą. Pavyzdžiui, 1943 m. vykstant JAV ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrų susitikimui, JAV prezidentui F. D. Rooseveltui buvo nusiųsta telegrama, kurioje reiškama viltis, kad aneksuotos Baltijos šalys, padedant Vakarų demokratinėms valstybėms, atkurs nepriklausomybę ir laisvę⁵². Nuogaustaudama dėl 1943 m. lapkričio mėn. Maskvoje vykusioje sąjungininkų užsienio reikalų ministrų konferencijoje nepalankiai svarstyto Baltijos valstybių klausimo, ALT parengė telegramą JAV valstybės departamentui. Joje buvo išreikštos „tos pesimistiškos nuostatos, kurios apėmė dalį mūsų visuomenės po Maskvos konferencijos“⁵³. JAV valstybės departamento atsakyme buvo patikinta, kad JAV politika tiek Baltijos, tiek Lietuvos atžvilgiu nėra pakitusi⁵⁴. ALT, stebėdama kintančią sąjungininkų padėtį kare ir likdama ištikima Atlanto chartos principams, 1944 m. apibrėžė lietuvių siekius: „Juk mums visiems rūpi, kad, kaip viso pasaulio žmonės, taip ir Lietuvos žmonės turi turėti laisvę kalbėti, laisvę rašyti, laisvę tikėti, gyventi be baimės, be vargo, tiek savo vidaus tvarka, tiek tarptautine prasme, tiek paskiram asmeniui, tiek valstybiniam junginiui. Kiek mūsų įsteigtam centrui, tiek visam

* Plačiau apie BALF'o veiklą žr.: J. B. Končius, *Atsiminimai iš BALF'o veiklos*, Chicago, 1966, 404 p.

mūsų darbui gyva inspiracija yra garbinguose Atlanto Čarterio dėsniuose⁵⁵.

Po Jaltos susitikimo komplikuojantis Rytų ir Vidurio Europos likimui, 1944 m. spalio 18–19 d. Niujorke ALT susirinko į metinį suvažiavimą. Nepaisant blėstančios vilties Lietuvai greitai atgauti nepriklausomybę, buvo sutarta parengti JAV prezidentui adresuotą memorandumą, primenantį Baltijos šalių laisvės problemą⁵⁶.

Baigiantis Antrajam pasauliniam karui, Vakarų Europą užplūdo šimtai tūkstančių Lietuvos piliečių – politinių tremtinių, pasitraukusių iš sovietų okupuotos savo šalies. Tuomet Amerikos lietuviams ne tik iškilo naujas rūpestis – materialiai remti karo pabėgėlius, bet ir atsirado siekis juos moraliai palaikyti ir padėti įsikurti laisvojo pasaulio šalyse. Taip radosi dar viena ALT veiklos kryptis. Be to, tuo metu išryškėjo ir kitas ALT laisvinimo veiklos bruožas – garsinti Lietuvos reikalą rengiant Vasario 16-osios minėjimus. Jų metu vykdavo susitikimai su JAV Kongreso nariais ir senatoriais. 1945 m. vasario 16 d. ALT delegacija, vadovaujama L. Šimučio, apsilankė JAV Kongrese ir susitiko su Senato Užsienio reikalų komiteto pirmininku senatoriumi Thomu Connally'u. Tuomet buvo išgirsta ir į ateitį nukreipta mintis, kad nepriklausoma tapusi Lietuva galėtų jungtis į federaciją su Baltijos valstybėmis⁵⁷. Užgesus karo židiniui Europoje, ALT VK, išreikšdamas lietuvių tautos viltis, 1945 m. rugpjūčio 21 d. parengė ir įteikė JAV valstybės departamentui tris memorandumus. Pirmajame buvo keliama problema dėl nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, antrasis buvo skirtas lietuvių karo pabėgėlių padėčiai Vokietijos amerikiečių zonoje, trečiajame nagrinėtos Karaliaučiaus ir šalia jo esančių teritorijų perdavimo SSRS perspektyvos⁵⁸.

Permainingame tarptautinių įvykių sūkurėje 1945 m. lapkričio 29–gruodžio 1 d. Čikagoje įvyko antrasis Amerikos lietuvių

kongresas. Jame dalyvavo apie 900 delegatų; tai rodo, kad ALT organizacija smarkiai išaugo. Kongrese oficialiai dalyvavo ir LDT atstovas – Lietuvos Respublikos ministras-pasiuntinys Vašingtone P. Žadeikis. Jis perskaitė pagrindinį pranešimą „Kelias į Lietuvos nepriklausomybę“. Be to, kalbėjo dar vienas svečias – Amerikos lenkų kongreso pirmininkas Charlesas Rozmarekas⁵⁹. Pirmasis kalbėjo apie LDT palankumą ALT, o antrasis – apie jau beužsimezgantį lietuvių ir lenkų bendradarbiavimą išeivijoje. Kongrese buvo patobulintas ALT statutas, kad jame atsispindėtų keturi svarbiausi organizacijos tikslai. Pirmasis skelbė: „Jungti visas Amerikos lietuvių demokratines jėgas kovai už pagrindines žmogaus asmens teises ir už pasaulio pastangas, siekiant pastovios taikos, pagrįstos teisingumo, demokratijos ir laisvės pagrindais“. Antrasis – siekti, kad Lietuvai būtų taikomi ir įgyvendinami Atlanto chartos principai – būtų atkurta jos nepriklausomybė su istorinėmis etnografinėmis sienomis, atsižvelgiant į „reikalingas geografines ir ekonomines korektyvas“. Trečia – teikti moralinę ir materialinę paramą Lietuvos žmonėms, kovojantiems dėl laisvės, šelpti politinius pabėgėlius ir ištremtuosius. Ketvirta – visuomenei skleisti teisingą informaciją apie Lietuvą, ginant ją nuo prasimanymų⁶⁰. Pirmoji kongreso rezoliucija buvo skirta JAV oficialiosios valdžios institucijoms; joje išreikšta nekintama lietuvių tautos valia, prašyta paramos atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę. Tokias mintis kėlė ALT, tikėdamasi, kad artimiausiu laiku įvyks didžiųjų valstybių – karo sąjungininkių – derybos.

Tuo metu Amerikos lietuvius pasiekė žinios apie sovietų kėslus susigrąžinti iš Vakarų Vokietijos administruojamų zonų lietuvių politinius tremtinius – karo pabėgėlius. Todėl ALT pradėjo žygius siekdama apginti tautiečių kaip DP (*displaced persons*) teises. Nerimą dar labiau sustiprino 1946 m. kovo 1 d. ALT gautas JAV valstybės sekretoriaus pata-

rėjo pabėgėlių reikalams George'o L. Warren'o pranešimas, kuriame atskleista sudėtinga lietuvių karo pabėgėlių ir tremtinių padėtis Vokietijoje. Mat, vadovaujantis Jaltos susitarimais, buvo numatyta abipusė repatriacija: sovietų piliečių, esančių amerikiečių užimtoje teritorijoje, ir atvirkščiai⁶¹. Tokia oficialiai pareikšta nepalanki pozicija baltiečiams, pasitraukusiems į Vakarų Vokietiją, ALT paskatino imtis visų įmanomų priemonių siekiant pašalinti kilusį pavojų.

Lietuvos laisvinimo reikalą sunkino ir tarptautiniai įvykiai. 1946 m. liepos pabaigoje Antrojo pasaulinio karo sąjungininkės – Vakarų valstybės ir SSRS – Paryžiuje sušaukė konferenciją. Joje tikėtasi, kad sovietai kalbės ir apie Baltijos šalis, kels Lietuvos pripažinimo klausimą. Tam būta ženklų – drauge su SSRS užsienio reikalų komisaru Viačeslavu Molotovu turėjo atvykti ir „kvislingai iš Pabaltijo kraštų“⁶². Siekdama tam užkirsti kelią, 1946 m. rugpjūčio 22 d. ALT susitiko su JAV senatoriumi, amerikiečių delegacijos Paryžiaus konferencijoje patarėju Arthuru H. Vandenbergu. Jam įteiktame kreipime buvo priminti 1939–1940 m. įvykiai ir išdėstyta Lietuvos nepriklausomybės problema. Be to, senatoriui rekomenduota Europoje palaikyti ryšį su VLIK'o ir LDT atstovais, taip pat mėginančiais paveikti Paryžiaus konferencijos sprendimus. Pabrėžta, kad lietuviai tikisi teisingos taikos⁶³.

Esant iš tiesų sudėtingoms tarptautinėms aplinkybėms, 1946 m. rugsėjo 21–22 d. Vašingtone rinkosi ALT metinis suvažiavimas. Svarstant svarbiausią – Lietuvos laisvinimo – problemą, užsibrėžta ryžtingai veikti politiniame bei visuomeniniame gyvenime ir bendradarbiauti su VLIK'u. Siekiant, kad DP lietuvių įkurdinimo klausimas būtų išspręstas palankiai, numatyta parengti kreipimąsi į JTO Generalinę asamblėją⁶⁴. Lietuvos laisvinimo finansavimui užtikrinti buvo nutarta tam tikslui kaupti lėšas ir per pusmetį surinkti ketvirtį milijono dolerių. Suvažiavimo rezoliucijoje

pažymima, kad ALT „nutarė išplėsti ir padauginti savo pastangas, talkininkaujant vyriausybei jos pastangose teisingai taikai įgyvendinti, moraliai gelbėti Lietuvos žmonėms, tėvynei laisvę, nepriklausomybę ir demokratiją atsteigti“⁶⁵. Pasikeitus JAV prezidentui ir juo tapus H. S. Trumanui, ALT ryžosi ištirti dabartinę JAV politiką okupuotų Baltijos šalių atžvilgiu. Todėl rengdamasi galimam susitikimui Baltuosiuose rūmuose ALT numatė vadovautis tokiomis nuostatomis: pirma, pasiūlyti JAV vyriausybei padėti įgyvendinti Atlanto chartos principus; antra, padėkoti JAV už tai, kad tęsia Baltijos šalių aneksijos nepripažinimo politiką, ir už Baltijos tremtinių „simpatingą traktavimą“; trečia, išsiaiškinti JAV poziciją dėl SSRS pretenzijų į Karaliaučiaus sritį; ketvirta, patikrinti, ar JAV vis dar laikosi F. D. Roosevelto pozicijos, išsakytos 1940 m. spalio 15 d., bei Valstybės departamento 1940 m. liepos 23 d. išreikšto požiūrio į Baltijos kraštuose vykstančius procesus⁶⁶. Netrukus, 1946 m. spalio 29 d., sulaukta audiencijos ir ALT vienuolikos asmenų delegacija, vadovaujama L. Šimučio, nuvyko į Baltuosius rūmus. Pirmiausia įteiktas memorandumas, kuriame buvo išdėstyti Lietuvos nepriklausomybės lūkesčiai ir iškeltas lietuvių karo pabėgėlių įkurdinimo klausimas. Atsakomajame žodyje JAV prezidentas H. S. Trumanas paminėjo, kad „stengiasi parūpinti įvažiavimą DP“ ir prašysiąs Kongreso papildyti imigracijos įstatymą. Susitikime buvo patvirtinta, jog JAV politika dėl Baltijos valstybių okupacijos „nepasikeitė ir negalinti pasikeisti“. Kartu buvo išreikštas JAV siekis, kad „taikos problemos būtų išreikštos taikiu būdu, be kovojimo, nes jei nepavyktų išreikšti, tai būtų kova. Niekas iš mūsų nenori, kad būtų kovoje“⁶⁷. Nors konkrečių žingsnių panaikinant Lietuvos sovietinę okupaciją nebuvo pažadėta, šis susitikimas patvirtino JAV politikos Baltijos šalių atžvilgiu tęstinumą ir jų laisvės bylą kėlė jau tarptautiniu mastu. Toliau palankiai

sprendžiant baltiečių karo pabėgėlių Vokietijoje problemą buvo labai naudingas JAV delegatės JTO Eleonoros Roosevelt pareiškimas, paskelbtas 1946 m. lapkričio 8 d. Ji, paminėdama lietuvius, latvius ir estus, pareiškė, kad JAV jokių būdu neleis sovietams grąžinti į Rusiją tremtinius, kurie atsisako grįžti į savo okupuotus kraštus⁶⁸.

Lietuvių karo pabėgėlių įkurdinimo klausimą mėginta spręsti ir ALT pajėgomis. Tai buvo savotiškas sprendimas, kurį pasiūlė prof. K. Pakštas, Pietų Amerikoje ieškojęs teritorijų, kur galėtų kompaktiškai gyventi tautiečiai⁶⁹. Vertindamas ALT pastangas spręsti lietuvių tautos problemas, VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius apie Amerikos lietuvius rašė: „Veikdami didžiosios JAV demokratijos sąžinę, jie drauge gaivina palikusios Tėvynėje mūsų tautos dalies ir tremtinio dalį nešančiųjų lietuvių viltį ir grūdina jų ryžtingumą“⁷⁰. Neatsitiktinai šie klausimai buvo įtraukti į ALT metinio suvažiavimo, vykusio 1947 m. spalio 9–10 d. Vašingtone, darbotvarkę. Kaip ir ankstesniais metais, buvo svarstyta lietuvių DP padėtis Vakarų Vokietijoje ir jų įsikūrimo JAV galimybės. Šią problemą nušvietė ALT įgaliotinė Europoje A. Devenienė, o bendrą nuostatą išreiškė priimtas „Pareiškimas tautai tremtyje“: „Visomums prieinamomis priemonėmis mes tiesime talką jūsų VLIK'ui ir jų bendruomenės administracinėms bei šalpos organizacijoms [...]. Jūsų draugai, broliai ir seserys Amerikoje jūsų neapvils“⁷¹. Užsimezgančius nuolatinius ryšius su Europoje reziduojančiu VLIK'u rodė ir tai, kad šiame susitikime dalyvavo VLIK'o atstovas prie ALT Pranas Padalskis.

XX a. penktojo dešimtmečio viduryje Amerikoje veikė dvi organizacijos, pasiryžusios kelti Lietuvos laisvės bylą. Tai – ALT ir ALM, kurias Lietuvos diplomatai taip vertino: pirmoji „statosi lyg ir oficialiais žmonėmis ir remiasi ant memorandumų“, antroji „skaitosi tik Lietuvos draugais ir remiasi visuomenės opinijos kėlimu Lietuvos naudai“⁷².

Nors minėtos organizacijos veikė tarsi viena kitą papildydamos, tačiau siekiant veiksmingesnio Lietuvos laisvinimo proceso buvo svarbu vienyti pajėgas, todėl ALT pakvietė į savo gretas grįžti tautininkų grupę. Tokią idėją ALT kėlė dar 1945 m.; tada LVS atsakė: „Mes siekiame nepriklausomos Lietuvos atkūrimo, tad jei jums, tarybininkams [ALT nariams. – J. B.], tas tikslas yra priimtinas, įstokite į Lietuvai vaduoti sąjungą, ir įvyks vienybė“⁷³. Kaip minėta, tarp ALT ir tautininkų takoskyra atsirado dėl skirtingo požiūrio į Lietuvos santvarką 1926–1940 m. ir 1938 m. Konstituciją. Be to, ALT pasisakė už galimą išlaisvintų valstybių federaciją ar konfederaciją, o LVS priešinosi tokiems dariniams. Vis dėlto lemtingas žingsnis vienijimosi linkme buvo žengtas 1947 m. lapkričio 7 d. Niujorke, kai ALT įgaliotiniai dalyvaujant diplomatui Petriui Daužvardžiui ir VLIK'o nariui P. Padalskiui susitiko su tautininkų atstovais. Tuomet pastarieji patikino, kad pasiūlymą vienytis priima be jokių išankstinių sąlygų⁷⁴. Tai sudarė prielaidas panaikinti tautininkų sukurtas paralelines ALT organizacijas.

Toliau plėtodama Lietuvos laisvinimo procesą ALT tęsė memorandumų, skirtų JAV valdžios institucijoms, vają. Parengti dokumentai vėl buvo įteikiami vykstant svarbiems tarptautiniams įvykiams ir taip primenamas Lietuvos reikalas. Pavyzdžiui, artėjant Maskvoje turėjusiai įvykti keturių didžiųjų valstybių konferencijai, 1947 m. kovo 1 d. ALT delegacija įteikė memorandumą JAV valstybės sekretoriaus pavaduotojui Deanui Achesonui. Tų pačių metų gegužės 28–29 d. vyko ALT pokalbiai su JAV valstybės departamento oficialiaisiais atstovais. Šiame susitikime ne tik buvo keliamas Lietuvos laisvės bylos klausimas, bet ir priminta lietuvių tremtinių Vakarų Vokietijoje padėtis. Lapkričio 19 d. JAV valstybės sekretoriui George'ui Marshalui ALT nusiuntė memorandumą dėl Rytų Prūsijos priklausomybės⁷⁵. Iš

tikrųjų ALT stengėsi išnaudoti kiekvieną galimybę ir garsinti okupuotos Lietuvos padėtį. Tam buvo pasinaudota ir Vasario 16-osios akto 30-mečio sukaktimi. 1948 m. vasario 18 d. ta proga buvo surengtas minėjimas JAV Senate ir Atstovų rūmuose⁷⁶. Tai dar labiau sustiprino tradiciją, ir nuolat buvo viešinama Lietuvos laisvės byla.

1948 m. ALT buvo sėkmingi dėl dviejų priežasčių. Viena jų – tautininkai galutinai įsitraukė į ALT gretas; tai įvyko sausio 11 d. Pitburgo suvažiavime. Tuomet buvo išrinktas naujas ALT VK vicepirmininkas, juo tapo tautininkas Antanas Olis. Kita priežastis – sėkme apvainikuotas ALT nuveiktas darbas dėl lietuvių karo pabėgėlių įkurdinimo. Birželio 19 d. JAV Senatas ir Atstovų rūmai priėmė specialų įstatymą – „Displaced persons Act 774“. Dokumentas suteikė vyriausybei emigracijos kvotą ir leido per dvejų metų laikotarpį iš Vokietijos ir Austrijos įvažiuoti 205 tūkst. žmonių, iš kurių 40 proc. skirta Baltijos kraštų ir Rytų Lenkijos tremtiniais, pasitraukusiems iki 1945 m. gruodžio 22 d.⁷⁷ Dar viena ALT politinės veiklos naujovė – JAV prezidento rinkimų kampanijų panaudojimas Lietuvos laisvės reikalui. Ir respublikonų, ir demokratų partijų kandidatams buvo įteikti memorandumai, kuriuose išsakytos lietuvių tautos viltys. Apeliuodama į Atlanto chartos ir JTO deklaracijas, ALT būsimiesiems JAV prezidentams dėstė ir priminė savo reikalavimus. Pirmiausia memorandumuose pažymėta, kad Lietuva yra neteisėtai sovietų užgropta ir JAV šio įtraukimo į SSRS sudėtį nepripažįsta. Toliau pateikiamos laisvinimo gairės – JAV viešai ir griežtai pasmerks SSRS vykdomą okupuotų šalių gyventojų žudymą bei naikinimą; JAV atstovas inicijuos JTO reikalavimą atkurti Lietuvos ir kitų Baltijos šalių nepriklausomybę; JAV vyriausybė su sovietais nepasirašys jokių sutarčių, kliudančių Baltijos tautoms atgauti laisvę ir nepriklausomybę⁷⁸. Įvardytuose reikalavimuose atsispindėjo tuometinė ALT Lietuvos laisvinimo pro-

grama, kuri rėmėsi tuo, kad JAV nepripažino Baltijos šalių inkorporavimo į SSRS, ir dar dideliu pasitikėjimu pasaulinės organizacijos JTO galiomis. Tai būdingas XX a. penktojo ir šeštojo dešimtmečių Lietuvos laisvinimo proceso bruožas.

1948 m. rugsėjo 16 d. įvyko dar viena ALT audiencija Baltuosiuose rūmuose. Šį kartą ALT delegaciją sudarė šeši nariai – Povilas Dargis, Pijus Grigaitis, Jonas Grigalius, Leonardas Šimutis ir Mykolas Vaidyla. Prezidentui H. S. Trumanui įteiktame memorandume buvo reiškiamas pageidavimas, kad JTO asamblėjoje Paryžiuje JAV delegacija iškeltų okupuotų Baltijos šalių padėties klausimą. Be to, pareikšta, kad JAV nepasirašytų Taikos sutarties, kol nebus išlaisvinta Lietuva ir kitos okupuotos šalys⁷⁹. Nors šis susitikimas Baltuosiuose rūmuose irgi nežadėjo greitų poslinkių Lietuvos laisvinimo procese, bet buvo naudingas Amerikoje garsinant Lietuvos ir kitų Baltijos šalių laisvės bylą.

Propaguojant 1947–1948 m. Lietuvos reikalą kitataučių visuomenėje, didelį vaidmenį atliko ALT veikimas per LAIC. Ypač buvo svarbi leidybinė veikla ir pirmiausia periodinio leidinio „Lithuanian bulletin“ skleidžiama informacija apie tragišką sovietų okupuoto krašto padėtį. Štai 1947 m. Nr. 7/8 buvo išspausdintas sovietų saugumo – NKGB raportas apie Lietuvos ginkluotojo pogrindžio užuomazgas, Lietuvos marionetinių vadovų Mečislovo Gedvilo ir J. Paleckio 1940 m. liepos 16 d. įsakas, lėmęs valstybės veikėjų Antano Merkio ir Juozo Urbšio ištrėmimą iš tėvynės, sovietų saugumo Lietuvos padalinio komisaro Piotro Gladkovo raštas apie 1941 m. birželio mėn. ginkluotą pasipriešinimą Lietuvoje. Kitame biuletenyje – 1948 m. Nr. 1/3 aprašomas sovietų Lietuvos administravimas, pagrįstas Rusijos jurisdikcija. Kaip pavyzdžiai pateikiami fragmentai iš SSRS saugumo (NKGB) aplinkraščio dėl operatyvinės apskaitos ir kratos bei arešto įforminimo tvarkos. Paminėtina ir kita leidinyje skelbta do-

kumentika. Nors ji buvo pateikta be komentarų, Vakarų pasauliui atskleidė lietuvių tautos, patekusios anapus „geležinės uždangos“, sunkią padėtį. ALT anglų ir prancūzų kalbomis leido veikalus lietuviška tematika; jų autoriai buvo ir užsieniečiai, ir lietuviai. Dar 1944 m. pasirodė buvusio Didžiojo Britanijos vicekonsulo Kaune E. J. Harrisono „Lithuanians fight for freedom“ („Lietuvių kova už laisvę“). Vėliau išleistos įvairius laikotarpius aprėpiančios knygos istorine tematika – tai Kosto Jurgėlos, Kazio Gečio ir Simo Sužiedėlio „Lithuania in a twin Teutonic Clutch“ („Lietuva dvigubuose teutonų naguose“, 1945 m.), Jeano Manchere „Le Rayonnement de la France e Lithuanie“ („Prancūzijos įtakos išplėtimas Lietuvoje“, 1946 m.), H. de Chanbon „La tragedee des nation Baltiques“ („Baltijos tautų tragedija“, 1946 m.)⁸⁰. Baigiantis XX a. penktajam dešimtmečiui, pasirodė veikalai, kuriuose aprašomi naujausi istoriniai įvykiai, susiję su Lietuva. Tai lietuvių autorių knygos anglų kalba: K. Pakšto „Lithuania and World War“ („Lietuva ir pasaulinis karas“, 1947 m.), K. Jurgėlos „History of the Lithuanian Nation“ („Lietuvių tautos istorija“, 1948 m.) ir Juozo Kajecko „Lithuania shall bee free“ („Lietuva bus laisva“, 1948 m.)⁸¹. Gausi istorinė literatūra gilino Vakarų pasaulio visuomenės žinias apie sovietų okupuotą lietuvių tautą ir jos siekius. Istorinę dokumentiką papildė ir išleista garso plokštelė, kurioje buvo įgarsintas buvusio Lietuvos prezidento dr. K. Griniaus kreipimasis į lietuvių tautą. Ši kalba buvo įrašyta „Amerikos balso“ radijuje ir transliuota laidose lenkų, vokiečių ir rusų kalbomis⁸².

1949 m. ALT toliau siuntė memorandumus JAV valdžios institucijoms. Artėjant Paryžiaus konferencijai, VK nariai – P. Grigaitis, L. Šimutis ir M. Vaidyla 1949 m. gegužės 10 d. JAV valstybės sekretoriaus padėjėjui Ernestui A. Grossui įteikė memorandumą. Jame primenamos valstybės sekretoriaus D. Achesonno pareikštos mintys apie Jaltos ir Pot-

sdamo konferencijas (jos buvo paskelbtos „New York Times“ laikraščio 1949 m. vasario 3 d. numeryje). „JAV vyriausybė nenagrinės su jokia tauta jokio reikalo, kuris tiesiogiai interesuoja kitas tautas, tų kitų tautų atstovams nedalyvaujant“, – buvo teigiama dokumente. Todėl lietuviai vylėsi, jog Paryžiuje svarstant Rytų Prūsijos klausimą bus atsižvelgta į jų pastabas. Memorandume pažymima: „Lietuva yra tiesioginė kaimynė Rytprūsių, kurių autochtonai gyventojai buvo lietuvių kilmės ir kur lietuviškas elementas tebėra stambus šiaurinėje provincijos dalyje, kurią Sovietų Sąjunga savinasi“. ALT darė išvadą, kad Rytprūsių šiaurinės dalies problema „yra tiesiogiai Lietuvos interesus liečiąs reikalas ir neturėtų būti svarstomas be lietuvių tautos atstovavimo“. Baltijos šalyse vykstant masiniams trėmimams, dokumentas pasaulio galingiesiems, susirinkusiems į Paryžių, skelbė: „Jei Taika yra nedaloma, tai Baltijos Respublikų žmonės lauks, kad Paryžiaus konferuotojai atsteigtų taiką jų tėvynėms, pagerbtų jų pagrindines žmogaus teises ir jų teisę į Laisvę ir Nepriklausomybę“⁸³.

Tolesnės Lietuvos laisvinimo gairės buvo nubrėžtos trečiajame Amerikos lietuvių kongrese, vykusiam 1949 m. lapkričio 4–6 d. Niujorke. Nors jame dalyvavo mažiau atstovų negu ankstesniame kongrese (750), atvyko gausus svečių būrys. Tai VLIK'o atstovai – Juozas Audėnas, Kipras Bielinis, Bronius Nemickas, Pranas Padalskis, Pranas Vainauskas, o LDT atstovavo diplomatų vadovas (šefas) Stasys Lozoraitis. ALT ir jo veiklos pripažinimą rodė JAV prezidento H. S. Trumano kongresui skirtas sveikinimas; jame pažadėta negailėti pastangų, kad pasaulyje išviešpatautų taika ir visi žmonės atgautų laisvę⁸⁴. Prie Lietuvos reikalo garsinimo prisidėjo ir Niujorko gubernatoriaus Thomo Dewey'o ta proga pasakyta kalba, transliuota per dvi JAV radijo stotis. Kongrese dalyvavęs Jeilio (Yale) universiteto profesorius Raphaelis Lemkinas supažindino su rengiama

Genocido konvencija, skirta priimti JTO, o JAV šis dokumentas turėjo įsigaliooti jį rati-
fikavus Senate ir Atstovų rūmuose. Todėl
ALT rėmė Genocido konvencijos priėmimą,
nes tikėjo, kad ją patvirtinus tarptautiniu
mastu bus užkirstas kelias sovietams naikinti
Lietuvos gyventojus.

Kongreso pranešimų temos apėmė tuo me-
tu lietuvių tautai aktualias gyvenimo sritis. Be
ALT veiklos, kurią apžvelgė P. Grigaitis, dis-
kutuota apie lietuvių tautos potencialo išlai-
kymą (pranešėjas K. Pakštas), Lietuvos laisvės
kovos veiksmingumą (K. Bielinis), Lietuvos
pogrindį ir rezistenciją (P. Padalskis), lietu-
vių tremtinių įkurdinimo Amerikoje reika-
lus (A. Devenienė)⁸⁵. Kongresas, išreikšdamas
pavergtos lietuvių tautos lūkesčius, pagrindi-
nėje deklaracijoje atkreipė dėmesį į sovietų
puolimą prieš Vakarų krikščioniškos kultū-
ros kraštus ir žmogaus teisių pažeidimus,
religijos persekiojimą sovietų užgrobtose
šalyse. JAV vyriausybė buvo raginama panai-
kinti *in toto* neratifikuotus Teherano, Jaltos
ir Potsdamo konferencijų politinius sprendi-
mus, nes jie negalioja dėl SSRS nusižengimų
įsipareigojimams. JAV turėtų patvirtinti, kad
taika bus atkurama laikantis Atlanto char-
tos principų. Be to, JAV turėtų primygtinai
reikalauti „šventos pareigos“ dėl sutarčių,
kurias SSRS 1920–1938 m. pasirašė su Es-
tija, Latvija, Lietuva, ir sovietų karinių pajė-
gų atitraukimo iš minėtų valstybių. Taip pat
JAV turėtų atkreipti dėmesį į „rusų okupuotose
Baltijos valstybėse ir tariamai suvereni-
nioje Ukrainoje“ vykstančias ginkluotas ko-
vas, o tai „pertraukia tarptautinės taikos ir
saugumo gijas“. Tikima, kad JAV, vadovau-
damosi 1940 m. liepos 23 d. pareiškimu su-
formuluotomis nuostatomis, sustabdys so-
vietų vyriausybės vykdomą genocidą⁸⁶. Kaip
matyti, deklaracija buvo paremta tarptauti-
niais dokumentais ir tvirtai bei įtikinamai
grindė Lietuvos nepriklausomybės atgavimo
kelį.

Be to, buvo priimtos šešios rezoliucijos,
kuriose išvardyti ALT atliekami darbai: Ge-
nocido konvencijos priėmimas, Tremtinių
įstatymo tobulinimas JAV Kongrese ir JTO,
„Amerikos balso“ radijo transliavimas baltie-
čių kalbomis, Lietuvos žemių sujungimas,
„Tylos sąmokslas“ ir prorusiška diskrimina-
cija. Pavyzdžiui, nors JAV buvo priimtas įsta-
tymas dėl DP, ALT siekė, kad tremtiniai ne-
būtų skirstomi į gyvenančius stovyklose ir už
jų ribų bei leidžiama visiems jiems emigruo-
ti į Ameriką. Suprasdami teisingos infor-
macijos, skirtos lietuviams anapus „gelež-
inės uždangos“, svarbą, ALT atstovai P. Gri-
gaitis ir L. Šimutis dar 1949 m. rugpjūčio
12–13 d. lankėsi JAV valstybės departa-
mente. Ten jie pradėjo žygius dėl lietuviškų
„Amerikos balso“ radijo laidų ir tuo klau-
simu ALT priėmė atskirą rezoliuciją⁸⁷. Įvy-
kęs kongresas parodė, kad ALT – jau sustip-
rėjusi ir pripažinimą turinti organizacija. Tą
patvirtino ir argumentuotai parengti doku-
mentai, grindžiami tarptautiniu mastu pri-
pažintais susitarimais, JAV administracijos
dėmesys kongresui, VLIK'o ir LDT dalyva-
vimas jame. Visa tai sudarė prielaidas ALT
tapti viena svarbiausių politinių organizaci-
jų laisvojoje lietuviijoje.

Baigiantis XX a. penktajam dešimtme-
čiui, ALT išreiškė požiūrį į lietuvių bendruo-
menės kūrimą. 1950 m. lapkričio 17–18 d.
organizacija rinkosi į metinį suvažiavimą, ku-
riame tuo klausimu buvo priimta rezoliuci-
ja. Dokumente sveikinamos VLIK'o pastan-
gos steigti Pasaulio lietuvių bendruomenę,
kuri vykdys du tautai labai svarbius uždavi-
nius – „Lietuvai laisvę iškovos ir tautos gy-
vybę išlaikys“. Be to, VK pavesta sudaryti ati-
tinkamus padalinius, kurie turėtų rūpintis
veiklos plėtimu ir planavimu, kultūros reika-
lais, įvesti tautinio solidarumo mokestį⁸⁸.
Taip ALT naujojo darinio veiklą kreipė ne-
politine kryptimi, tačiau vėlesni įvykiai rodė
jau ką kita.

NUO LAISVINIMO ORGANIZACIJŲ VEIKLOS ĮVAIROVĖS BENDRADARBIAVIMO LINK

XX a. penktojo dešimtmečio viduryje Lietuvos laisvinimo veikloje išryškėjo svarbiausių organizacijų siekis ne konkuruoti, bet veikti suderintai ir kryptingai. Pirmosiomis tokio užsimezgančio dialogo apraiškomis laikytinas VLIK'o, veikiančio dar okupuotoje šalyje, atsišaukimas į Amerikos lietuvius, pasiekęs 1944 m. pradžioje ALT, išsikovojusią pripažinimą JAV. Dokumente buvo išreikštas pasitikėjimas patriotine Amerikos lietuvių visuomene, kuri rėmė JAV veiksmus Antrajame pasauliniame kare. Kartu viliamasi, kad laimėjus karą greičiau „bus galima pereiti prie Atlanto Chartos praktiško įgyvendinimo, vadinasi, ir prie Naujos Lietuvos atstatymo“. Paraginus Amerikos lietuvius siekti koordinuoti ir derinti laisvinimo veiksmus, pabrėžiama, jog Lietuvos žmonės pripažįsta „Amerikos lietuvių organizaciją“ visateise atstove ir tikisi „sprendžiamosios veiklos“⁸⁹. Toliau mezgant ALT ir VLIK'o bendradarbiavimą buvo reikšmingas VLIK'o atsiliepimas į nacių raginimą kurti lietuvišką karinį junginį, parašytas 1944 m. gegužės 21 d. Vilniuje. Atsiliepime teigiama: „Lietuvai Vakaruose mes neturėjome ir neturime jokių interesų ir todėl jokių aukų mes nedarysime. Tuo labiau, kad mūsų tauta ir valstybė tuo atveju būtų pastatyta pavojun tapti Anglijos ir Amerikos priešu, tų valstybių, kurios pripažįsta mūsų valstybės nepriklausomybę, kurių sostinėse dar vis šiandien gyvuoja mūsų diplomatinės atstovybės“⁹⁰. Atsikūręs Vokietijoje VLIK'as toliau bendradarbiavo su JAV veikiančia svarbiausia politine lietuvių organizacija – ALT. 1945 m. gegužės mėn. vėl buvo paskelbtas VLIK'o atsišaukimas į Amerikos lietuvius. Jame konstatuojama, kad „tik iš Vakarų mes laukiame veiklios pagalbos savo kovoje dėl laisvos, nepriklausomos, demo-

kratiniais pagrindais atkurtos Lietuvos“⁹¹. Tam būta pagrindo – Atlanto chartoje, kuria turėjo vadovautis valstybės po karo, buvo nurodyta: „[...] laisvė savaip garbinti Pasaulio kūrėją, laisvė nuo skurdo ir laisvė nuo baimės, o tatai teįmanoma tik savo nepriklausomaj valstybėj – bus taikoma ir lietuvių tautai“. Ten pat išreikštas VLIK'o pritarimas ALT veiklai, Amerikos lietuviai raginami veikti toliau: „Šaukitės JAV prezidento, vyriausybės pagalbos suvereninei demokratinei Lietuvai atstatyti“⁹². Tačiau ALT ne tik buvo skatinama skelbti peticijas Lietuvos laisvinimo reikalu, bet ir kviečiama šiai veiklai teikti materialinę paramą.

Kai Ameriką pasiekė tiksli informacija apie VLIK'ą, kurio vadovai buvo žinomi politikai prof. S. Kairys, kun. M. Krupavičius ir diplomatas V. Sidzikauskas, ALT 1945 m. birželio 12 d. nutarė, kad šią organizaciją būtina remti ir su ja bendradarbiauti⁹³. Kita vertus, 1946 m. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius teigė, jog ALT atstovauja „didžiausioms ir įtakingiausioms lietuvių grupėms“ JAV, „aiškiai pripažįsta VLIK'ą ir visokeriopai jį palaiko ir remia“⁹⁴. Taip remiantis abipusiu pripažinimu ir pasitikėjimu stiprėjo VLIK'o ir ALT bendradarbiavimas. Abi Lietuvos laisvinimo organizacijos, kurių viena įsikūrusi Europoje, o kita – Amerikoje, savo veiklą siejo su Vakarų demokratijos laimėjimais ir Atlanto chartos principų taikymu tvarkant pokarinį pasaulį. Tvirtėjančius VLIK'o ir ALT ryšius rodė abiejų organizacijų vadovų susirašinėjimas. Pirmiausia M. Krupavičius teigė, kad „VLIK'as su ypatingu atsidėjimu sekė ir seka nepailstamas mūsų išeivijos Amerikoje pastangas, gyvai jausdamas, kad jai šiuo metu tenka vienas atsakingiausių bendroje tautos kovoje uždavinių“⁹⁵. VLIK'o pirmininkas laiške, rašytame L. Šimučiui 1946 m. sausio 8 d., irgi pripažino reikšmingą ALT vaidmenį lietuvių tautos laisvės kovoje, kartu išreiškė ne-

rimą dėl susiklosčiusios tarptautinės padėties, kuri tolimo Lietuvos nepriklausomybės atkūrimą. „Prancūzų spauda pranešė, kad JAV ir britai nusistatę Lietuvą atiduoti Maskvai. [...] Jeigu tai būtų teisybė, būtų baisu. Tokie nežmonišku prekiavimu ne tik palaidotų Lietuvos laisvę, bet ir sunaikintų lietuvių tautą“. Nepaisant vis sudėtingėjančios padėties, VLIK'o pirmininkas toliau drąsino ALT tęsti kovą dėl Lietuvos nepriklausomybės ir reiškė nuogastavimus, kad veikla Vokietijoje pasunkėjo ne tik dėl „svetimųjų nuotaikų“, bet ir dėl „pinigų neturėjimo“⁹⁶. Dar viename M. Krupavičiaus rašte, adresuotame ALT pirmininkui, patvirtinama VLIK'o nuomonė, kad „JAV bus skirta nulemti Lietuvos ateities klausimą“. Todėl ALT siūloma išsiaiškinti, ar JAV Senate ir Atstovų rūmuose bus svarstoma rezoliucija dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo. Tokiu atveju, jei dėl minimos rezoliucijos kiltų abejonių, geriau jos nesvarstyti, nes „VLIK'as laikytų tokį įvykį mūsų reikalui visais atvejais žalingu“⁹⁷. Tuo metu VLIK'ą buvo pasiekusios žinios iš Didžiosios Britanijos, kuri ketino Baltijos valstybes pripažinti kaip priklausančias SSRS *de facto*, bet nepripažinti *de jure*⁹⁸. Neatsitiktinai ALT buvo raginama tirti padėtį JAV bei „aliarmuoti“ ir vyriausybę, ir ypač visuomenę, siekiant, kad Baltijos šalių inkorporavimas į SSRS būtų nepripažįstamas. Tam siūlyta pasitelkti draugiškai nusiteikusių Rytų Europos tautų išeivių paramą ir bendradarbiauti su lenkų, latvių, estų ir ukrainiečių politinėmis organizacijomis.

Baigiantis 1946 m. į JAV atvyko pirmieji po Antrojo pasaulinio karo lietuviai, tarp kurių buvo minėtas dr. P. Padalskis (Padalis). Jis buvo VLIK'o įgaliotas nuolat palaikyti ryšius su ALT ir kaip jo atstovas buvo įkurdintas prie LAIC⁹⁹. Glaudžius abiejų organizacijų ryšius rodė ir ALT pakvietimas dalyvauti 1947 m. VLIK'o ir LDT susitikime Paryžiuje. Tačiau ALT, nors ir reikšdama pasitikėjimą minėtomis institucijomis, savo atstovo į su-

sitikimą nepasiuntė. Kai Lietuvos laisvinimo procese vėl iškilo VLAK'as, ALT suformulavo vienareikšmišką vertinimą: „Mes visi 100 proc. esame su VLIK'u ir nematom jokie reikalo atomizuotis. [...] VLIK'as, kuris turės rolę ir užsieniuose su diplomatų kolegija. Rolę krašte spręs tenykščiai. [...] VLIK'as ir jį sudarantieji koalicijos stipinai yra tradicija, neišnykusi tradicija!“¹⁰⁰ Vadinausi, ALT pasisakė už tradiciją ir VLIK'ą laikė demokratinės Lietuvos politinių partijų gyvavimo tęsėju.

1948 m. ALT pakvietus VLIK'o vadovybę apsilankyti JAV, pradėta rengtis tiesioginiam šių dviejų Lietuvos laisvinimo organizacijų susitikimui. VLIK'o pirmininkas M. Krupavičius ir VT pirmininkas V. Sidzikauskas viešnagę pradėjo 1949 m. sausio 27 d. Niujorke. Pirmasis ALT ir VLIK'o vadovų pasitarimas vyko sausio 29–31 d. Jame buvo aptarta viešnagės darbotvarkė ir pasisakyta už bendrą „Lietuvos laisvinimo akcijos“ liniją. Antrasis pasitarimas buvo surengtas gegužės 17–21 d., baigiantis VLIK'o viešnagei JAV. Be dviejų Lietuvos laisvinimo organizacijų, jame dalyvavo LDT atstovai Jonas Budrys, Petras Daužvardis, Juozas Kajeckas ir Povilas Žadeikis. Pasitarime buvo plačiai svarstyti Lietuvos laisvės ir nepriklausomybės atkūrimo klausimai ir numatytos artimiausios jų sprendimo gairės. Siekiant atkurti Lietuvos nepriklausomybę buvo skatinama bendradarbiauti su kaimyninių tautų – latvių, estų, lenkų, baltarusių (gudų) ir ukrainiečių – politinėmis organizacijomis. Pasitarimo dalyviai pritarė Europos valstybių vienijimuisi į junginį, sąlygiškai vadinamą Jungtinėmis Europos valstybėmis. Svarstymo metu pabrėžta, jog svarbu išlaikyti tautinį potencialą ir įtraukti jaunimą į laisvinimo darbą. Toliau puoselėta VLIK'o patvirtinta idėja sudaryti „politinės ir tautinės veiklos organizacijos plėtojimui vieningą vadovaujančią viršūnę“. Be to, aptartos galimybės užmegzti ryšius su šalies rezistencijos dalyviais, pabrėžta, jog

būtina finansuoti politinę ir tautinę veiklą¹⁰¹. VLIK'o viešnagė JAV įrodė jau trijų institucijų (VLIK'o, ALT ir LDT), dalyvaujančių Lietuvos laisvinimo procese, siekį ir sugebėjimą bendradarbiauti, o tai turėjo padėti darčiau kelti Lietuvos laisvės bylą.

Nagrinėjamoju laikotarpiu mezgėsi ir Baltijos šalių tautų išeivijos ryšiai. Pirmosios bendradarbiavimo apraiškos pastebėtos jau DP stovyklose. 1945 m. rugpjūčio mėn. lietuviai, latviai ir estai, dar neturėdami politinių tremtinių – karo pabėgėlių atstovybių, derino savo veiksmus. Tuomet jiems atstovaudavo žymūs žmonės, pasitraukę iš Baltijos šalių. Vėliau ryšiai buvo palaikomi per įsteigtus minėtų tautų tremtinių komitetus. Baltiečiai ne tik sprendė administracines, ekonomines problemas, bet ir susitikdavo, minėdavo vieni kitų tautines šventes, jų metu kėlė tautų laisvės bei nepriklausomybės siekius¹⁰². Pirmasis svarbus Baltijos tautų Vakaruose vienybės požymis – lietuvių, latvių ir estų konferencija, vykusį 1948 m. sausio 14 d. Eslingene. Joje buvo apspartyta tarptautinė padėtis ir Baltijos šalių reikalai. Ta tema pagrindinį pranešimą skaitė ALT VK pirmininkas V. Sidzikauskas. Jis pakartojo vyraujančią įsitikinimą, kad Lietuvos ir kitų Baltijos šalių reikalai išsprendžiami „tik ginklu ir kad dviejų pasaulio sistemų susidūrimas yra neišvengiamas“. Tačiau išsiskyrė nuomonės dėl to susidūrimo pradžios. Pasak pranešėjo, Europos ateitis bus siejama su konfederacijos kūrimu, kuriame „dalyvautų kaimynės kaip nepriklausomos valstybės – Ukraina ir Gudija“. Kartu „rusai turėtų būti atstumti į jų natūralius rubežius“, nes būta nuomonės, kad Didžioji Britanija galės išsilaikyti tik „sunaikinus SSRS“. Tuo metu JAV buvo užsiėmusi savo rinkiminė kampanija ir, anot pranešėjo, tikroji amerikiečių pozicija šiuo klausimu išryškės tik penktojo dešimtmečio pabaigoje¹⁰³. Atsižvelgiant į aptartą tarptautinę padėtį, buvo suformuluotos išvados: pirma, pažymėta, kad „nėbegresia pavojus“, jog Baltijos valstybių

inkorporavimo į SSRS pripažinimas bus tas; antra, pabrėžta būtinybė pralaužti „spaudos tylėjimo sąmokslą“ Baltijos valstybių atžvilgiu; trečia, pažymėta, jog reikia viešinti baltiečių politinių organizacijų veiklą. Konferencijoje taip pat išryškėjo, kad estai rengėsi atgaivinti Estijos egzilio vyriausybę, kurią buvo nutarta sudaryti dar prieš antrąją sovietų okupaciją. Jos vadovu numatytas buvęs prezidentas A. Rei'us. Todėl planuota, kad Estijos laisvinimo procesas bus plėtojamas šios institucijos vardu. Latviai 1948 m. vasario mėn. vykusiame Latvijos seimo atstovų suvažiavime taip pat sudarė egzilio vyriausybę, kuriai vadovauti paskyrė vyskupą J. Rancaną¹⁰⁴. Lietuviai analogišku sprendimu laikė VLIK'o dar 1946 m. sudarytą VT, atliekančią vyriausybės funkcijas. Tačiau nei baigiantis XX a. penktajam dešimtmečiui, nei vėliau minėtos trys institucijos nebendradarbiavo.

Baltijos tautų politinių organizacijų, gyvujančių Vakaruose, svarbia bendradarbiavimo išraiška laikytinas bendrų memorandumų skelbimas. Vienas pirmųjų tokių dokumentų, skirtų JAV vyriausybei, buvo paskelbtas 1944 m. liepos 21 d. Jame dėstoma, kad JAV neturėtų pripažinti „Sovietų Sąjungos bandymų užvaldyti Baltijos valstybes“, ir primenami baltiečių išgyvenimai per 1940–1941 m. okupaciją bei patvirtinamas jų laisvės ir nepriklausomybės siekis. Todėl raginama taikyti Atlanto chartos principus atkuriant „Lietuvos, Latvijos ir Estijos suverenumą“. Memorandumą pasirašė trims Baltijos tautoms Amerikoje atstovaujančių politinių organizacijų atstovai: ALT – Pijus Grigaitis, Mykolas Vaidyla, Juozas B. Laučka, Kostas Jurgėla ir kun. Jonas Balkūnas, Amerikos latvių susivienijimo komiteto (*United Latvian American Committee*) – Johnas Lenowas ir Richardas Hermansonas, Amerikos estų organizacijų susivienijimo komiteto (*United Committee of Estonian American organizations*) – Johnas Torpatsas ir kun. Conradas Klemmeris¹⁰⁵. Vė-

liau, 1949 m. gegužės 9 d., kaip jau minėta, bendrą memorandumą, kuriame keliamas Baltijos šalių neteisėtos sovietų okupacijos klausimas, su estais ir latviais parengė VLIK'as. Šis bendras memorandumas buvo įteiktas JTO Generalinei asamblėjai.

Toliau Baltijos šalių laisvinimo veiksmus koordinuoti mėgino ir Baltų biuras, vadovaujamas generalinio sekretoriaus prof. Domo Krivicko. 1949 m. spalio 22 d. Vakarų Vokietijos mieste Tiubingene susitikę Baltijos šalių politinių organizacijų atstovai svarstė susiklosčiusią tarptautinę padėtį ir numatė artimiausius uždavinius. Lietuviams atstovavo VLIK'o nariai: Juozas Brazaitis, Petras Karvelis ir Vaclovas Sidzikauskas. Buvo pripažinta, jog Vakarų ir Rytų santykiai jau pasiekę įtampos kulminaciją, todėl netrukus tikėtasi šių įvykių atomazgos, kartu ir Baltijos reikalo „pagyvėjimo“. Aktualiausias uždavinys apibrėžtas taip: „Veikiant bendromis pajėgomis, organizuoti bendrus žygius ir toliau viešinti Baltijos bylą“, keliant ją jau oficialiuose vyriausybiniuose sluoksniuose¹⁰⁶.

Šiuo laikotarpiu baltiečių Vakaruose bendradarbiavimas neapsiribojo vien uždariais pasitarimais. Jau buvo mėginama organizuoti viešas akcijas. Pavyzdžiui, 1948 m. kovo 4 d. Niujorke ALT iniciatyva surengta protesto manifestacija prieš sovietų atidaromą parodą „30 metų SSRS“. Išplatintuose pareiškimo lapeliuose buvo teigiama: „Mes, tremtiniai iš Lietuvos, kurie radom prieglobstį šiose Jungtinėse Valstijose, imamės šios priemonės pareikšti protestą prieš sovietų pavergimą ir propagandos melą. Mes esame liudytojai to, ką rusai padarė Baltijos Valstybėse“. Be to, lietuviai drauge su estais surengė demonstraciją, kurioje prabilta Rytų Europos balsu: „Reikalaujame laisvės Lietuvai, Latvijai, Estijai, Lenkijai, Ukrainai, Slovakijai ir kitoms Stalino pavergtoms valstybėms“¹⁰⁷.

Vadinasi, XX a. penktojo dešimtmečio antroje pusėje lietuvių politinės organizacijos, veikusios tiek Vakarų Europoje, tiek JAV,

savo veiklą kreipė ne tik tarpusavio bendradarbiavimo linkme, bet ir siekė glaudesnių ryšių su to paties likimo Baltijos tautų atstovais Vakaruose.

IŠVADOS

1. XX a. penktajame dešimtmetyje, prasidėjus Lietuvos ir kitų Baltijos valstybių okupacijai, senoji lietuvių išeivija JAV pirmoji Vakaruose ėmėsi ginti Lietuvos nepriklausomybę ir laisvę. 1940 m. rugpjūčio 10 d. Pitsburge svarbiausios lietuvių politinės organizacijos, paskatintos Amerikos lietuvių Rymo katalikų federacijos, įsteigė Lietuvai gelbėti tarybą (LGT). Tai buvo pirmoji lietuvių rezistencinės kovos su sovietų okupuotu organizacija. 1940 m. spalio 15 d. LGT delegacijos priėmimo Baltuosiuose rūmuose metu JAV prezidentas F. D. Rooseveltas ištarė istorinę frazę dėl Lietuvos nepriklausomybės pertraukimo (suspendavimo), o tai lietuviams Vakaruose teikė naujų impulsų politinei veiklai.

2. LGT, pasipildžiusi naujomis pajėgomis ir vienijanti JAV lietuvių pagrindines politines sroves – katalikų, socialistų ir tautininkų, 1941 m. gegužės 15 d. sudarė Amerikos lietuvių tarybą (ALT). Svarbiausias jos uždavinys buvo Lietuvos laisvinimo veiklą derinti Vakarų demokratinėse šalyse.

3. 1943 m. rugsėjo 2–3 d. įvykusiame pirmajame Amerikos lietuvių kongrese buvo nubrėžtos tolesnės ALT veiklos gairės – organizuoti šalpą lietuviams, nukentėjusiems nuo karo, ir siekti, kad Lietuvai būtų taikomi Atlanto chartos principai. Siekiant šių tikslų 1944 m. kovo 25 d. buvo įkurtas Bendras Amerikos lietuvių fondas (BALF); jis užsiėmė vien šalpos reikalais. Toliau formuojant palankią JAV vyriausybės ir visuomenės nuomonę dėl Lietuvos laisvinimo, 1944 m. birželio 1 d. įsteigtas Lietuvių Amerikoje informacijos centras (LAIC).

4. Pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, ALT iškilo naujas rūpestis dėl politinės išeivijos (DP lietuvių) ir buvo siekiama palankaus JAV sprendimo, leidžiančio jiems emigruoti į šalį. ALT pastangomis 1948 m. birželio 19 d. JAV patvirtino įstatymą, kuriuo nustatyta kvota Baltijos šalių ir Rytų Lenkijos tremtiniais. Po 1948 m. rugsėjo 16 d. įvykusio ALT susitikimo Baltuosiuose rūmuose su JAV prezidentu H. S. Trumanu išryškėjo, kad Lietuvos laisvinimo procesas užsitęs, todėl ALT ryžosi kantriai tęsti „Lietuvos laisvinimo akciją“. Ji skelbė me-

morandumus JAV administracijai, organizavo manifestacijas ir taip atkreipdavo vyriausybės bei visuomenės dėmesį į neišspręstą Lietuvos reikalą.

5. Nagrinėjamuoju laikotarpiu taip pat mezgėsi bei tvirtėjo ALT ir VLIK'o bendradarbiavimas plečiant Lietuvos laisvinimo procesą. Esama ir visų Baltijos tautų politinių organizacijų bendradarbiavimo apraiškų – buvo skelbiami bendri politiniai dokumentai, rengiami protesto prieš Baltijos šalių okupaciją žygiai (paminėtina baltiečių manifestacija 1948 m. kovo 4 d. Niujorke prieš SSRS).

Nuorodos

¹ Lietuva, 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija, V., 2005, p. 64–65.

² „Mūsų tautinės pareigos“, *Draugas*, 1940, liepos 5; J. Skirius, J. Račkauskas, *Amerikos lietuvių tarybos kūrimosi 1939–1941 metais atspindžiai dokumentuose ir spaudoje*, Chicago, 1998, p. 83.

³ Lietuva, 1940–1990: Okupuotos Lietuvos istorija, p. 86.

⁴ B. De Chevrier, „Baltijos tautų likimas“, *Aidai*, 1946, birželio 28, Nr. 8, p. 119.

⁵ D. B., „Jalta ir Lietuva“, *Europos lietuvis*, 1985, vasario 1, p. 1.

⁶ P. Jurgėla, „Amerikos užsienio politika“, *Aidai*, 1948, p. 16–17, 321.

⁷ M. Krupavičius, *Lietuviškoji išeivija*, Torino, 1959, p. 14–15.

⁸ A. Lickis, *Nenugalėtoji Lietuva*, V., 2002, t. 6, 752 p.

⁹ A. Lickis, *Lietuvių tautos – lietuvių kalbos likimas. Lietuvis Amerikoje*, V., 2005, 3 d., 453 p.

¹⁰ J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., 178 p.

¹¹ J. Skirius, *Amerikos lietuvių tarybos veikla 1945–1948 metais: išeivijos pastangos dėl „Displaced persons act“ priėmimo*, Chicago, 2001, 209 p.

¹² VLIK'as ir Lietuvos diplomatinė tarnyba išeivijoje. Berno ir Paryžiaus konferencijų protokolai, sud. A. Petraitytė, V., 2004, 430 p.

¹³ V. Sidzikauskas, *Lietuvos diplomatijos paraštėje*, V., 1994, 354 p.

¹⁴ L. Jonušauskas, *Likimo vedami: Lietuvos diplomatinės tarnybos egzilyje veikla (1940–1991)*, V., 2003, 416 p.

¹⁵ *Pasaulio lietuvių bendruomenė 1949–2003*, sud. V. Stravinskienė, V., 2004, 436 p.

¹⁶ G. Ilgūnas, *Steponas Kairys*, V., 2002, 454 p.; J. Aničas, *Alena ir Mykolas Deveniai. Visuomeninė politinė veikla Tėvynėje ir išeivijoje*, V., 1997, 406 p.

¹⁷ A. Eidintas, *Lietuvių kolumbai. Lietuvių emigracijos istorijos apibraiža*, V., 1993, 228 p.

¹⁸ P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, 493 p.

¹⁹ *Lietuva ir VLIK'as. Vyriausiojo Lietuvos išlaisvinimo komiteto – VLIK'o šaknys, praeitis ir dabartis*, red. A. V. Rinkūnas, Chicago, 1984, 272 p.

²⁰ L. Šimutis, *Amerikos Lietuvių Taryba. 30 metų Lietuvos laisvės kovoje 1940–1970*, Chicago, 1971, 499 p.

²¹ „Mylėkime ne žodžiais, bet darbais. Bendrasis Amerikos lietuvių šalpos fondas mini 30 metų sukaktį“, *Lietuvių dienos*, 1974, Nr. 6, p. 13–14; „ALT aktualieji rūpesčiai (pasikalbėjimas su L. Šimučiu)“, ibid., 1950, Nr. 1, p. 5; „Kas yra VLIK'as“ (iš M. Krupavičiaus pareiškimo žurnalistui L. J. Schweizer), ibid., 1950, Nr. 7, p. 4; „Netapkime savo tautos duobkais“ (pasikalbėjimas su prel. M. Krupavičiumi), ibid., 1955, Nr. 9, p. 5, 12–13.

²² J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 10–11.

²³ L. Šimutis, op. cit., p. 16.

²⁴ „Mūsų Tautinės pareigos“, *Draugas*, 1940, liepos 5; J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 85.

²⁵ „Dabartinė Lietuvos tarptautinė padėtis“, *Lietuvių dienos*, 1950, Nr. 5, p. 5.

²⁶ „1940 m. liepos 11 d. protesto telegrama“, J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 88.

²⁷ P. Daužvardžio 1940 m. liepos 23 d. laiškas

P. Žadeikiui, Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 656, ap. 2, b. 678, l. 1.

²⁸ „Federacijos tarybos suvažiavimo rezoliucijos“, *Draugas*, 1940, rugpjūčio 14 d.; J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 100.

²⁹ P. Žadeikio 1940 m. rugpjūčio 5 d. laiškas P. Grigaičiui, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 4.

³⁰ „Dėl bendro veikimo“, *Draugas*, 1940, rugpjūčio 15; J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 103.

³¹ Lietuvai gelbėti taryba, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 6–7.

³² P. Grigaičio 1940 m. rugsėjo 1 d. laiškas P. Žadeikiui, ibid., l. 16.

³³ P. Žadeikio 1940 m. rugpjūčio 15 d. laiškas P. Grigaičiui, ibid., l. 13.

³⁴ *Memorandum*, 1940 m. spalio 15 d., L. Šimutis, op. cit., p. 458.

³⁵ Ibid., p. 25; *Amerikos lietuvių istorija*, red. A. Kučas, Bostonas, 1971, p. 552.

³⁶ „LG Tarybos pasisakymas“, *Draugas*, 1940, spalio 19; J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 131.

³⁷ „Tarybos pareiškimas Lietuvos reikalais“, *Draugas*, 1941, gegužės 17; J. Skirius, J. Račkauskas, op. cit., p. 177.

³⁸ J. Skirius, op. cit., p. 75.

³⁹ L. Šimutis, op. cit., p. 35.

⁴⁰ L. Jonušauskas, op. cit., p. 124.

⁴¹ „Lietuvos draugų Amerikoje įsteigimas“, *Draugas*, 1942, gegužės 14, žr.: LCVA, f. 656, ap. 2, b. 674, l. 201.

⁴² *Amerikos lietuvių taryba*, Chicago, 1952, p. 3.

⁴³ L. Šimutis, op. cit., p. 48.

⁴⁴ ALT VK pranešimas spaudai, 1943 m., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 45–46.

⁴⁵ *BALFAS. Bendrojo Amerikos lietuvių šalpos fondo 25 metų apžvalga*, red. D. Jasaitis, New York, 1970, p. 30.

⁴⁶ J. B. Končius, *Atsiminimai iš BALFO veiklos*, Chicago, 1966, p. 45.

⁴⁷ J. Aničas, op. cit., p. 170–171.

⁴⁸ ALT VK pranešimas spaudai, 1943 m., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 46.

⁴⁹ ALT 1943 m. lapkričio 27 d. raštas, ibid., b. 680, l. 6.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ P. Daužvardžio 1944 m. gegužės 24 d. laiškas J. B., ibid., l. 25; P. Grigaičio 1943 m. gruodžio 21 d. laiškas, ibid., l. 20; K. Jurgėlos 1944 m. birželio 8 d. laiškas, ibid., l. 34.

⁵² L. Šimutis, op. cit., p. 474.

⁵³ ALT VK pranešimas spaudai, 1943 m., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 46.

⁵⁴ L. Šimutis, op. cit., p. 50.

⁵⁵ „ALT darbai“, *Draugas*, 1944, gegužės 16 (?), žr.: LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 22–24.

⁵⁶ L. Šimutis, op. cit., p. 76.

⁵⁷ Ibid., p. 81.

⁵⁸ ALT memorandumai, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 67; A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 727.

⁵⁹ L. Šimutis, op. cit., p. 89.

⁶⁰ *Amerikos lietuvių taryba*, p. 2.

⁶¹ L. Šimutis, op. cit., p. 96.

⁶² P. Grigaičio 1946 m. rugpjūčio 14 d. raštas, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 100.

⁶³ ALT 1946 m. rugpjūčio 22 d. raštas, ibid., l. 95–97; LAIC žinių santrauka, 1946 m. rugpjūčio 28 d., ibid., b. 1049, l. 143.

⁶⁴ ALT 1946 m. rugpjūčio 29 d. raštas, ibid., b. 678, l. 99.

⁶⁵ LAIC žinių santrauka, 1946 m. rugsėjo 28 d., ibid., b. 1049, l. 168; ALT metinis suvažiavimas, ibid., l. 175–177.

⁶⁶ P. Žadeikio 1946 m. rugsėjo 12 d. raštas P. Daužvardžiui, ibid., b. 678, l. 105.

⁶⁷ ALT 1949 m. spalio 29 d. *pro memoria*, ibid., l. 109; „President Truman reaffirms American Baltic policy“, *Lithuanian bulletin*, 1946, Nr. 3, p. 2.

⁶⁸ ALT biuletenis, 1983 m., LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 262.

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 728.

⁷¹ J. Skirius, op. cit., p. 91.

⁷² P. Daužvardžio 1946 m. liepos 17 d. laiškas P. Žadeikiui, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 82.

⁷³ J. Smetona, „Keletas minčių svarbiu klausimu“, *Dirva*, 1945, liepos 20, žr.: ibid., b. 680, l. 68.

⁷⁴ L. Šimutis, op. cit., p. 111.

⁷⁵ Ibid., p. 109, 110.

⁷⁶ J. Skirius, op. cit., p. 92.

⁷⁷ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 730; ALT biuletenis, 1983 m., žr.: LCVA, f. 656, ap. 2, b. 678, l. 262.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ L. Šimutis, op. cit., p. 98.

⁸⁰ P. Žadeikio 1947 m. lapkričio 20 d. raštas LAIC, LCVA, f. 656, ap. 2, b. 680, l. 105.

⁸¹ *Lithuanian bulletin*, 1949 m., sausio 3 d., Nr. 1/3, ibid., l. 138.

⁸² K. Jurgėlos 1949 m. gruodžio 31 d. raštas P. Žadeikiui, ibid., l. 194.

⁸³ ALT 1949 m. gegužės 10 d. memorandumas, ibid., f. 648, ap. 2, b. 332, l. 87.

⁸⁴ A. Liekis, *Nenugalėtoji Lietuva*, t. 6, p. 732.

⁸⁵ J. Aničas, op. cit., p. 178.

⁸⁶ *Basic declaration* (Voted Nov. 5, 1949), L. Šimutis, op. cit., p. 481.

⁸⁷ L. Šimutis, op. cit., p. 132.

⁸⁸ Ibid., p. 138.

⁸⁹ Ibid., p. 69.

⁹⁰ VLIK'o informacijos biuro 1944 m. gegužės 21 d. ypatingas pranešimas, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 308, l. 46.

⁹¹ VLIK'o 1945 m. gegužės mėn. atsišaukimas į JAV lietuvius, ibid., l. 36.

⁹² Ibid., l. 36 a. p.

⁹³ L. Šimutis, op. cit., p. 85.

⁹⁴ J. Skirius, op. cit., p. 42.

⁹⁵ VLIK'o 1946 m. sausio 22 d. raštas ALT pirmininkui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 10.

⁹⁶ L. Šimutis, op. cit., p. 93.

⁹⁷ VLIK'o 1946 m. sausio 22 d. raštas ALT pirmininkui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 309, l. 10.

⁹⁸ B. K. Balučio 1946 m. sausio 27 d. laiškas P. Padalskiui, ibid., l. 17.

⁹⁹ L. Šimutis, op. cit., p. 103.

¹⁰⁰ ALT 1947 m. gruodžio 6 d. raštas S. Lo-

zoraičiui, LCVA, f. 648, ap. 2, b. 310, l. 68–69.

¹⁰¹ P. Žadeikio 1949 m. gegužės 7 d. laiškas V. Sidzikauskui, ibid., b. 59, l. 106–107.

¹⁰² LTB Bambergo apylinkės komiteto pirmininko P. Tamulionio 1947 m. spalio mėn. raštas LTB VK, ibid., f. 656, ap. 2, b. 726, l. 11–13.

¹⁰³ Lietuvių, latvių, estų konferencijos 1948 m. sausio mėn. protokolas, ibid., l. 20.

¹⁰⁴ V. Sidzikausko 1948 m. vasario 2 d. slapto raštas, ibid., l. 26.

¹⁰⁵ 1944 m. liepos 21 d. *Memorandum and Petition to the Government of the USA*, ibid., f. 658, ap. 1, b. 38, l. 12–24.

¹⁰⁶ *VLIK'as. Pro memoria*, 1949 m. spalio 22 d., ibid., b. 50, l. 63.

¹⁰⁷ LAIC žinių santrauka, 1948 m. kovo 6 d., Nr. 7/48, žr.: ibid., f. 656, ap. 2, b. 1049, l. 236.

Gauta 2006 07 14
Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, Vilnius

Juozas Banionis

THE ACTIVITIES IN THE WEST IN THE 1940S TO FREE LITHUANIA: THE LITHUANIAN AMERICAN COUNCIL IN 1940–1950

Summary

In the 1940s, when Lithuania and the other Baltic states were occupied, the old Lithuanian émigré community in the USA was the first to defend Lithuania's independence and freedom in the West. On 10 August 1940, the main Lithuanian political organisations, supported by the Roman Catholic Federation of Lithuanian Americans, established the Council to Aid Lithuania (LGT) in Pittsburgh in Pennsylvania. Leonardas Šimkus became the chairman of its General Board. It was the first organisation in Lithuania's resistance struggle against the Soviet occupation. On 15 October 1940, at a reception of a delegation from the council in the White House, President F. D. Roosevelt made his historical statement about the suspension of Lithuania's independence, which gave Lithuanians in the West a new impulse for their political activities.

The council, which combined the main political trends among Lithuanian Americans (Catholic, socialist and nationalist), formed the Lithuanian American Council (ALT) on 15 May 1941. Its main objective was to coordinate the activities for Lithuania's liberation in democratic countries in the West.

Because of the negative attitude to the years of Antanas Smetona's presidency, the *tautininkai* (nationalists) broke away from the council on 7 June 1941, and established the League for the Liberation of Lithuania (LVS), which on 6 February was reorganised into the American Lithuanian Mission (ALM). This organisation was in opposition to the ALT until the return of the *tautininkai* on 7 November 1947.

The first Lithuanian American Congress, which was held on 2 and 3 September 1943, established guidelines for further activities by the ALT: to organise aid for Lithuanians who had

suffered in the war, and to see that the principles of the Atlantic Charter were applied to Lithuania. In order to attain these objectives, the Baltic American Freedom Foundation was established on 25 March 1944 (BALF, under its chairman Juozas Končius). The foundation was concerned only with relief activities. In order to further the formation of a favourable opinion of the American administration and the general public about Lithuania's liberation, the Lithuanian Information Center (LAIC, headed by Kostas Jurgėla) was established on 1 June 1944.

At the end of the Second World War, the ALT faced the new issue of political émigrés or Displaced Persons. It worked to achieve a favourable decision by the administration, which would give them entry into the country. Thanks to the ALT's efforts, a law was passed setting a quota for exiled people from the Baltic states and eastern Poland on 19 June 1948. Following the 16 September 1948 meeting between the ALT and President Truman in the White House, it became clear that Lithuania's liberation would be protracted. The ALT was determined to carry it out patiently. It published memoranda for the administration and organised demonstrations, in this way attracting the attention of the administration and the public.

At that time close cooperation between the ALT and the Supreme Committee for the Liberation of Lithuania (VLIK) developed in the process of building up Lithuania's case. There were signs of cooperation between political organisations in all the Baltic states. Joint political statements were published, and marches were held in protest against the occupation of the Baltic states (such as the 4 March 1948 demonstration against the Soviet Union organised by people from the Baltic states in New York).